

NR I 2020

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktör och ansvarig utgivare universitetslektor Gert Jeppsson, Lund.

Redaktionskommitté

Professor Lars Berggren, Lund

F. museichef Göran Larsson, Lund

1:e arkivarie fil. dr Elisabeth Reuterswärd, Lund

Professor Sten Skansjö, Lund

Fil.dr Bengt Söderberg, Lund

Innehåll

	Sid.
Kenth Hansen: 1500-talets Lund ur ett nytt perspektiv	1
Lars Larsson: Mer än 40 år, tre försök och ett nästan helt 2800-årigt kvinnohuvud	22
Asger Wienberg: Allmogens kultur betraktad genom bomärken – exemplet Väby i Blekinge	26
Bertil Wulff: Tullcontrolleuren Christopher Barfoth	37

Detta nummer av Ale utges med stöd av Thora Ohlssons stiftelse, Lund.

1500-talets Lund ur ett nytt perspektiv

Av Kenth Hansen

Doktorand i historisk arkeologi vid Lunds universitet

I det omfattande geografiska verket *Civitates orbis terrarum* från slutet av 1500-talet avbildas bland ett stort antal europeiska städer även ett fåtal nordiska, däribland Lund i form av ett kopparstick av Franz Hogenberg, en bild som har diskuterats tidigare, ofta tillsammans med en nära samtida kartskiss i Anders Vedels samlingar. Författaren gör här en djupanalys och nytolkning av denna bild, och studien mynnar ut i en uppvärdering av materialets källvärde.

Under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet gav Georg Braun ut ett stort geografiskt verk i sex band, *Civitates orbis terrarum*. I detta verk finns ett stort antal europeiska städer avbildade i form av kopparstick, till stor del utförda av Franz Hogenberg. Bland dessa kopparstick återfinns ett antal skandinaviska städer. I verkets fjärde band, utkommet i olika upplagor 1588–1614, har avbildats städer och vyer från Öresundsområdet, däribland bilder över de skånska städerna Lund (fig. 1), Malmö, Helsingborg och Landskrona (Füßel 2015:57f.). I verket finns även skriftliga stadsbeskrivningar kopplade till de presenterade kopparsticken. Därtill finns i den danske historikern Anders Sørensen Vedels samlingar några skissartade stadskartor över de skånska städerna Lund, Malmö och Landskrona, tillkomna vid samma tid, under andra halvan av 1580-talet.

Således finns för flera skånska städer tre olika källmaterial (bild, karta och skriftlig beskrivning), tillkomna under en snävt begränsad tidsperiod på 1580-talet, som ur olika perspektiv speglar städernas samtida gestaltning. Sannolikt har de olika källobjekten haft sinsemellan inbördes påverkan och bör därför tolkas kontextuellt som en samlad källmassa. De tolkningar och hypoteser som

denna källsamling leder fram till kan därefter konfronteras med de arkeologiska vittnesbörden och de i övrigt kända topografiska och materiella förhållandena. Målsättningen med en sådan analys är att identifiera och beskriva vad som möter oss i det Hogenbergska kopparsticket, bedöma dess källvärde och i vilken utsträckning 1500-talets Lund och dess omgivningar därmed kan visualiseras.

Kopparsticket

Att Franz Hogenberg var den som utförde kopparsticken över de skånska städerna råder det enighet kring, men han var troligen inte konstnären som utförde förlagorna. De tecknade bilderna över städerna kring Öresund färdigställdes och levererades för kopparstickning under åren 1584–1585 (Klose & Martius 1962:57ff.; Ehrensverd 1992:11ff., 16; Schjerup Hansen 2008:27f., 45). Bilden av Helsingör från sjösidan, presenterad i verkets femte band, har utförts av den flamländske konstnären Hans Knieper, och även bilden över Köpenhamn sedd från landsidan har attribuerats till honom (Schjerup Hansen 2008:19ff.). Den andra Köpenhamnsbilden, sedd från sjösidan, anses vara tecknad av Jan van Liefrinck (Schjerup Hansen 2008:27f.).

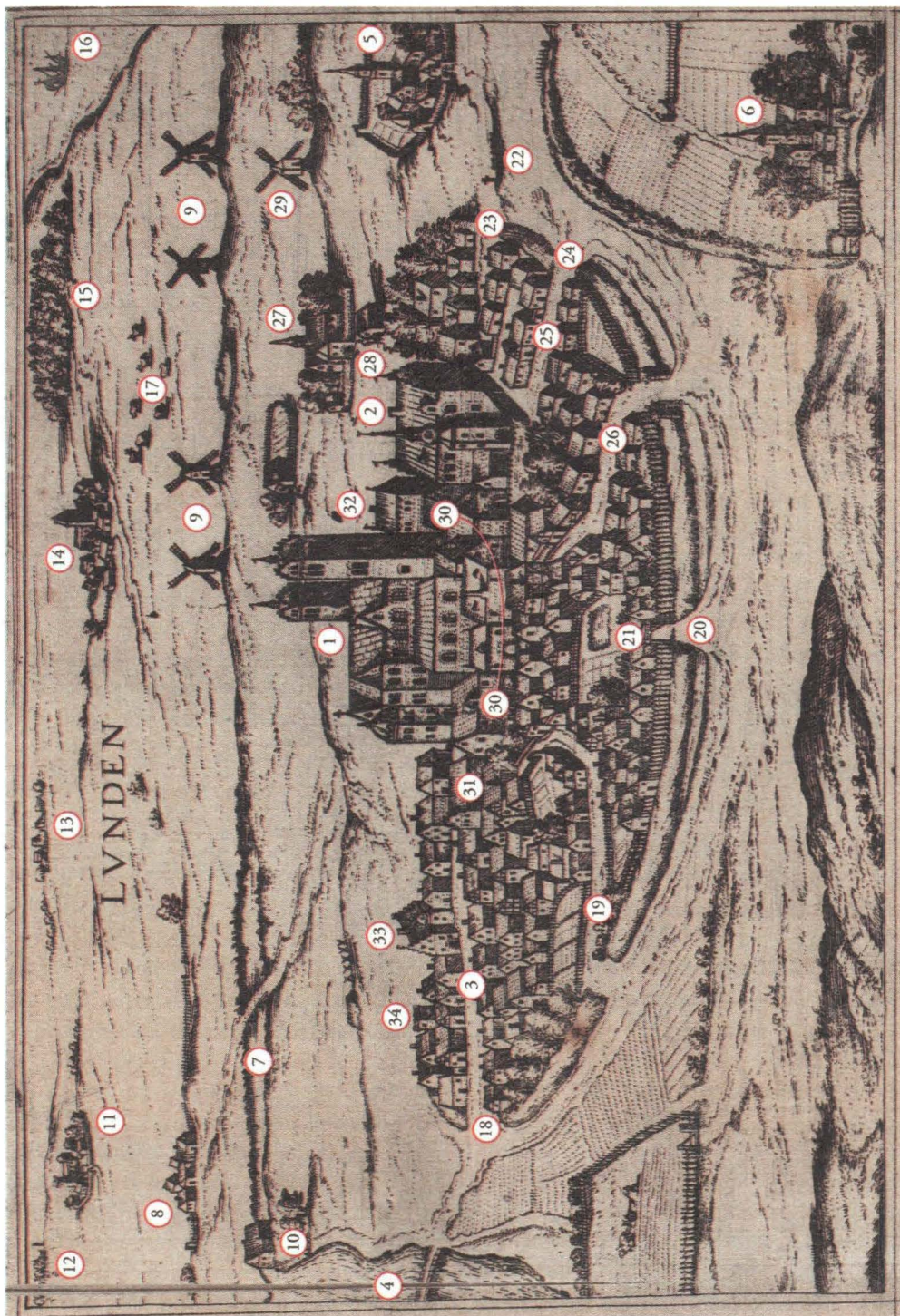

Fig. 1: Franz Hogenbergs kopparstick över Lund. Sifferförklaringar återfinns i texten.
Källa: Universitetsbiblioteket i Lund, Alvin-post nr 76516.

Som inledning till Öresundsavsnittet i *Civitates orbis terrarum* har kartografen Mark Jorden framställt en karta över Danmark. Mark Jorden kom ursprungligen från Holstein. Han utnämndes till professor i matematik vid Köpenhamns universitet men är mest känd som kartograf. På goda grunder, bl. a. korrespondens mellan Georg Braun, verkets skandinaviske koordinator Henrik Rantzau och Mark Jorden, anses det ha varit den sistnämnde som skapade förlagorna till de övriga stadsbilderna kring Öresund, utförda i fågelperspektiv (Klose & Martius 1962:57f.; Ehrensvärd 1992:9; Schjerup Hansen 2008:27ff.).

Stadsåtergivningarna är presenterade aningen som prospekt eller ur ett fågelperspektiv. Prospekten uppvisar städerna i profil, sannolikt tecknade från en upphöjd fast observationspunkt. Bebyggelsen synes vara visuellt korrekt återgiven, både gällande avstånd och storlek, baserat på en centralperspektivistisk syn. De bilder som inte anses vara utförda av Mark Jorden, bilderna över Köpenhamn och Helsingör, uppvisar detta återgivningssätt.

Med fågelperspektiven förhåller det sig annorlunda. Dessa stadsvyer blickar in i städerna från en tänkt utgångspunkt som är avsevärt högre belägen, vilket inte medger en återgivning från en konkret observationsplats. I stället bör dessa vyer vara baserade på en kartografisk och lokaltopografisk kunskap om städerna, dess bebyggelse och omgivningar. De syftar främst till att återge städernas inre struktur – gatunät och väsentligare byggnaders placering – och utgör därför ett mellanting mellan bild och karta.

Vissa delar av städernas bebyggelse är uppenbart schablonmässigt återgivna och kan inte anses spegla hur den verkligen såg ut. Däremot synes mer särpräglade byggnader, avvikande från den ordinära bebyggelsens stereotypa mönster, eftersträva en naturtro-

genhet. Enskilda objekt är ofta presenterade ur ett värdeperspektiv, dvs. förstorade i förhållande till omgivande bebyggelse och ibland med en mer utmärkande sida framhävd för betraktaren (Schjerup Hansen 2008:13, 22ff; Skansjö 2012:70). Sammantaget avspeglar således inte storleks- och avståndsåtergivningarna de verkliga förhållandena, medan stadsstruktur och objektens inbördes relativa placering bör vara verklighetsanknutna. Bilderna över Lund och Helsingborg samt översiktsbilden över Öresund med de båda kustområdena är återgivna ur ett fågelperspektiv. Även bilderna över Malmö och Landskrona uppvisar ett fågelperspektiv, men med en lägre insynsvinkel, vilket omöjliggör ett återgivande av dessa städers gatunät. Samtliga dessa bilder har sannolikt haft kartografen Mark Jorden som upphovsman.

Stadsbeskrivningen och kartskissen

Stadsbeskrivningar över Lund, Malmö, Landskrona och Helsingborg utfördes 1586–1587 av Mogens Madsen, som vid den tiden var lektor och medlem av domkapitlet men sedermera blev biskop över Lunds stift. Hans stadsbeskrivningar har utnyttjats av Georg Braun som intagit dem i redigerad form i sitt verk. Inga original finns bevarade av Madsens stadsbeskrivningar, men de finns i samtida avskrifter i den danske historikern Anders Sørensen Vedels samling (Blomqvist 1946:18ff; Klose & Martius 1962:62; Ehrensvärd 1992:13).

Kartskisserna i Anders Sørensen Vedels samling kan ha utförts av Vedel själv i samband med resor han gjorde 1586 och 1589 för att skaffa underlag till ett planerat verk över Danmarks historia (Blomqvist 1946:47ff.). En annan möjlighet som föreslagits är att författaren till stadsbeskrivningarna, Mogens Madsen, upprättat kartskisserna i samband med detta arbete. Flera likheter och

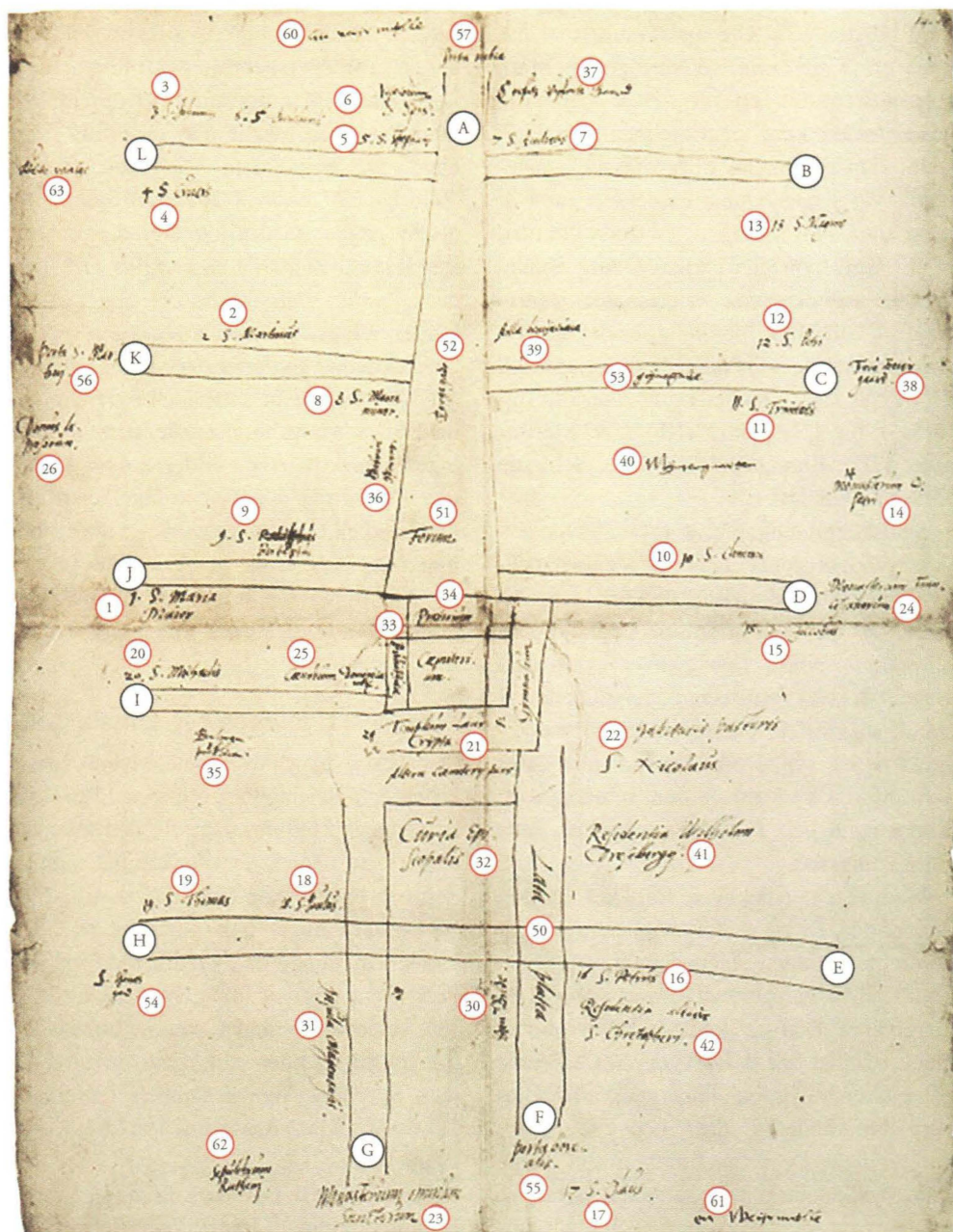

Fig. 2: Vedels kartskiss över Lund. Förklaringar till sifferhänvisningar se textruta 1. Förklaringar till bokstavshänvisningar återfinns i texten. Källa: Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn. Anders Sørensen Vedels samlingar, Gl. Kgl. Saml. N:o 2336 4:to.

överensstämmelser mellan kartskissen över Lund och stadsbeskrivningen tyder på ett sådant förhållande (Skansjö 2012:68ff.). På

kartskissen finns, förutom de vid tiden befintliga förhållandena, även de medeltida kyrkorna markerade. Dessa var till största

delen rivna på 1580-talet, men platserna var fortfarande välkända och förmodligen i många fall skönjbara i staden som begravningsplatser, ruinlämningar eller ödetomter (fig. 2, textruta 1).

Även om källmaterialet – kopparsticket, stadsbeskrivningen och kartskissen – är tillkommet först i slutet av 1500-talet speglar det till stora delar städernas senmedeltida utseende. I analysen kan därför de objekt som kan anses ha tillkommit, förändrats eller för-

svunnit särskilt lyftas fram och diskuteras, om målsättningen är att återskapa städernas senmedeltida gestaltning.

Gällande tolkningar

Kopparsticket över Lund brukar traditionellt beskrivas som återgivet från en tänkt nordlig (Schjerup Hansen 2008:83) eller mer vanligt en nordöstlig (Blomqvist 1946:9; Skansjö 2012:70) utsiktspunkt. Även ett sydligt per-

Kyrkliga institutioner

- 1 S. Maria Maior (S:ta Maria magle)
- 2 S. Martinus (S:t Mårten)
- 3 S. Johannes (S:t Hans)
- 4 S. Crucis (Heligkors)
- 5 S. Stephanj (S:t Stefan)
- 6 S. Godehardi (S:t Godehard) /
Nosocomium S. Sp[irit]us (Helgeandshuset)
- 7 S. Andreas (S:t Andreas)
- 8 S. Maria minor (S:ta Maria minor)
- 9 S. Botulphus (S:t Botulf)
- 10 S. Clemens (S:t Clemens)
- 11 S. Trinitatis (Trinitatis/Drotten)
- 12 S. Petri (S:t Peter vid Grönegatan)
- 13 S. Magnus (S:t Måns)
- 14 Monasterium D. Petri (S:ta Maria och S:t Peter
kloster)
- 15 S. Jacobus (S:t Jakob)
- 16 S. Petrus (S:t Peter vid Bredgatan)
- 17 S. Olaus (S:t Olof)
- 18 S. Paulus (S:t Paul)
- 19 S. Thomas (S:t Thomas)
- 20 S. Michaelis (S:t Mikael)
- 21 Templum Laur[entii] Crypta (Domkyrkan) /
Cæmeterium (kyrkogård) /
Altera Cæmeterii pars (kyrkogårdens andra del)
- 22 S. Nicolaus (S:t Nikolaus) /
Habitatio pastoris (prästens bostad)
- 23 Monasterium omnium Sanctorum
(Allhelgonakloster)
- 24 Monasterium Franciscanorum
(Franciskankonvent)
- 25 Cænobium Dominicano[rum]
(Dominkankonvent)
- 26 Domus leprosorium (S:t Jörgens hospital)

Övriga egendomar

- 30 Sten Bilde (Sten Billes [gård])
- 31 Insula Magunensis (Mogens [Madsens] egendom)
- 32 Curia Episcopalis (Biskopsgården, Lundagård)
- 33 Bibliotheca (Biblioteket, Liberiet)
- 34 Prætorium (Rådhuset)
- 35 Balnea publica (Offentlig badstuga)
- 36 Gabriel Sparres (Gabriel Sparres [gård])
- 37 Corfitz Viffertz Gaard (Corfitz Vifferts gård,
Karl XII-huset)
- 38 Frue Beatis gaard (Beata Billes gård, Billegården)
- 39 Aula bonifaciana (Fru Görvels hus, Stäket)
- 40 Myntergaarden (Myntargården)
- 41 Residentia Wilhelmi Dreselbergij (Vilhelm
Dresselbergs residens, Dekanhuset)
- 42 Residentia altaris S. Christopheri (residens för
vikarien vid S:t Christophers altare i Domkyrkan)

Gator, platser

- 50 Lata platea (Bredgatan)
- 51 Forum (Torget)
- 52 Torgegade (Södergatan)
- 53 Grynegade (Grönegatan, Kattesund?)
- 54 S. Thome gav (Tomegap)

Portar

- 55 Porta borealis (Norre port)
- 56 Porta S. Martinj (Mårtens port / Österport)
- 57 Porta rubra (Röde port / Söderport)

Övrigt

- 60 En weijr mølle (väderkvarn / mölla)
- 61 En Weyrmølle (väderkvarn / mölla)
- 62 Sepulchrum Ruthenj (Ryssens grav)
- 63 Lilde raabye (Lilla Råby)

Textruta 1: Förklaringar till Vedels kartsbild, fig. 2 och 3. Nr 1–21 har motsvarande numrering på kartskissen medan övriga noteringar är onummerade där.

spektiv har föreslagits baserat på att bilden kan vara spegelvänd (Emanuelsson 2014), en tolkning som dock ifrågasatts (Wahlöö 2014). Det har konstaterats att det inte kan röra sig om en fast utsiktspunkt, då ingen sådan plats i Lunds omgivning erbjuder ett så högt läge som fågelperspektivet kräver, så att gatustruktur och bebyggelse kan betraktas ur en tillräckligt brant vinkel. I stället anses avbildaren ha gjort lokala observationer av olika objekt som sedan syntetiserats till en helhetsbild (Blomqvist 1946:9f; Skansjö 2012:70). Till detta skall läggas att den trolige upphovsmannen Mark Jorden, som var en erkänd kartograf, sannolikt integrerat kartografisk kunskap och information när stadsbilden utformades. Som tidigare påtalats kan dock avstånds- och storleksförhållandena vara missvisande, grundat i en önskad värdeperspektivistisk återgivning av framträdande objekt. Detta kan tydligt ses av att Domkyrkan, ställd i relation till avståndet mellan Domkyrkan och stadens avslutning i söder (till vänster på bilden), skulle bli 500 meter hög.

Som utgångspunkt för en analys av det lundensiska kopparsticket kan de mest markanta och framträdande objekten tas, objekt där enighet råder om tolkningen. Dessa är i första hand Domkyrkan (fig. 1:1) och Lundagårdshuset (fig. 1:2). Vidare anses stadens sydliga huvudstråk, den nord-sydliga Södergatan (fig. 1:3), med en förlängning utanför staden ledande till broövergången vid Höje å (fig. 1:4), vara identifierbar. De båda institutionerna i höger bildkant har tolkats som Allhelgonaklostret (fig. 1:5) och S:t Jörgens hospital (fig. 1:6) (Blomqvist 1946:10ff.; Skansjö 2012:70f.). Dessa tolkningar känns rimliga och trovärdiga. Med ett nordöstligt insynsperspektiv råkar man dock in i några uppenbara tolkningsproblem. De båda parallellt belägna byggnaderna Domkyrkan och Lundagårdshuset borde ur en sådan vinkel

vara återgivna med nordfasaderna riktade mot betraktaren, då de har en ostsydostlig-västnordvästlig orientering. Domkyrkan återges med nordfasaden synlig, men för Lundagårdshuset är det sydfasaden som exponeras, ett förhållande som har förklarats med en värdeperspektivistisk önskan om att förevisa det sistnämnda husets mest framträdande sida (Blomqvist 1946:12f.). Mer allvarligt är dock placeringen av S:t Jörgens hospital i bildens nedre högra hörn, som från en tänkt betraktare i nordost borde varit placerad i bildens nedre vänstra hörn. Även flera andra objekt i bilden är svåra att tolka och få lokaliserade till rätt plats, ett förhållande som förklarats med att bilden är sammanställd av enskilda objektskisser och därför inte skall ses som en direkt stadsavbildning (Blomqvist 1946:10).

Ett nytt perspektiv

Baserat på huvudobjktens placering, samt premissen att storleks- och avståndsforhållandena är skalmässigt tvivelaktiga medan riktningar och objektens inbördes relationer äger kartografisk riktighet, skall en ny hypotes testas. I den följande diskussionen kommer även Mogens Madsens stadsbeskrivning och Vedels kartsbild analysmässigt att involveras. I den sistnämnda, schematiskt ritad och med norr nedåt, har utöver befintliga objekt under 1580-talet försvunna enheter markerats. Detta gäller huvuddelen av stadens kyrkor samt den medeltida biskopsborgen Lundagård. Dessa försvunna objekt omnämns i stadsbeskrivningen, vilket tyder på en närhet mellan stadsbeskrivning och kartsbild. Utifrån kartsbilden har en rekonstruktion (fig. 3) gjorts med den av Anders Andrén (1984:19) upprättade kartan över Lunds stadsplan och tomtindelning kring 1500 som bas. De med rött markerade gatorna visar ett gatunät där samtliga objekt (kyrkor och

Fig. 3: Rekonstruktion av den vedelska kartskissen baserad på Andréns (1984:19) stadsplan över Lund kring 1500. Röda gatusträckningar är baserade på att övriga objekt är korrekt positionerade i förhållande till gatorna. Alternativa gatusträckningar, som diskuteras i texten, är rödskräfferade. Sifferhänvisningar, se textruta 1.

andra angivna gårdar och byggnader) hamnar i rätt position, i rätt väderstreck, i förhållande till de skisserade gatorna. Några alternativa gatusträckningar har rödskrafferats som mer troliga gatustråk. Jag återkommer till dessa och till de överväganden som gjorts vid rekonstruktionen.

Hypotesen baseras på att den tänkta betraktelsepositionen inte är belägen i nordost utan i sydost, från den plats en fågel, högt svävande i trakterna kring Stora Råby, skulle haft. Det är endast genom ett sådant perspektiv som två av de mest närliggande och klarast framträdande objekten får sin naturliga och geografiskt korrekta lokalisering – vi blickar alltså in mot staden Lund med Höje å till vänster i synfältet och S:t Jörgens hospital till höger.

Stadens omgivningar

Topografi, byar och kyrkor kring staden får en helt annan tolkning sett från sydost än från ett nordostligt betraktelseperspektiv (fig. 4). I bildens vänsterkant flyter Höje å i nordvästlig riktning på sin väg mot havet, med broövergång för den söderut gående huvudvägen från Lund (fig. 1:4). Längre bort gör ån en 90-graders sväng norrut, vilket står i direkt strid med den vridning mot väster ån i verkligheten tar. Vid närmare granskning kan man dock se ett vattendelande näs i bildens kant som indikerar två vattendrag och att huvudflödet Höje å försvinner ur bilden åt vänster (i riktning västerut). Det inkommande vattendraget från höger (fig. 1:7), tillflöde till Höje å, bör då rimligen vara Rinnebäck. Vägen från Lund mot Värpinge by (fig. 1:8) passerar över bäcken via en broövergång. Rinnebäck fortsätter sedan mot norr och försvinner från betraktaren bortåt höjderna vid Kobber och Sliparelyckan (fig. 1:9). Ån bör ha varit betydligt mer vattenförande före 1700- och 1800-talens utdikningar, vilket

också de höga ravinkanterna som idag omgärdar bäcken norr om byn tyder på. Möjligt är det vattenkvarnen i Värpinge som placerats just i tillflödesmynningen (fig. 1:10), i så fall något felplacerad i förhållande till vattendragen. Själva byn är avbildad något bortom Rinnebäck, vilket kan förklaras av den 125–150 meter breda bäckravinen som innebär att den, från Lund sett, bortre delen av bebyggelsen var placerad en bit från ån, på torrare och planare mark uppe på slutningskanten (Söderpalm 1966:9, bil. 5, 11).

Bortom Värpinge by finns Fjellie by med kyrka (fig. 1:11), kanske med Flädie kyrkby svagt skymtande i övre vänstra hörnet (fig. 1:12) och den lilla byn Laxmans Åkarp utan kyrka till höger och därmed norr om Fjellie (fig. 1:13). Öster därom och betydligt närmare Lund, ligger byn Norra Nöbelöv med sin kyrka (fig. 1:14), troligen med de närliggande systerbyarna Vallkärra och Vallkärratorn inbäddade i lummig grönska (fig. 1:15) bortom till höger. 1700-talets skifteskartor visar inte på någon omfattande högre växtlighet kring de sistnämnda, med undantag för tänkbar trädvegetation i och kring den söder om byarna genomflytande Vallkärrabäcken. En sådan träddridå skulle kunna skymma byarnas bebyggelse för en sydostlig betraktare. En annan möjlighet ger namnet *Vallkärratorn*, eller *Västra Torn* som det omnämndes som under medeltiden. Efterleden i namnet har sannolikt sitt ursprung i ett bestånd av hagtorn under äldre tid (Hallberg 2016:204). Kan en rest av en sådan träd- och buskvegetation ha funnits kvar in i tidigmodern tid och synliggjorts på koppelsticket?

Vattnet med segelfartyget i bildens övre högra hörn (fig. 1:16) är svårare att förklara. Utifrån ett sydostligt perspektiv skulle siktlinjen träffa Öresund först i Lundåkrabukten, vilket inte verkar rimligt. Placeringen av vattnet verkar överhuvudtaget för närliggan-

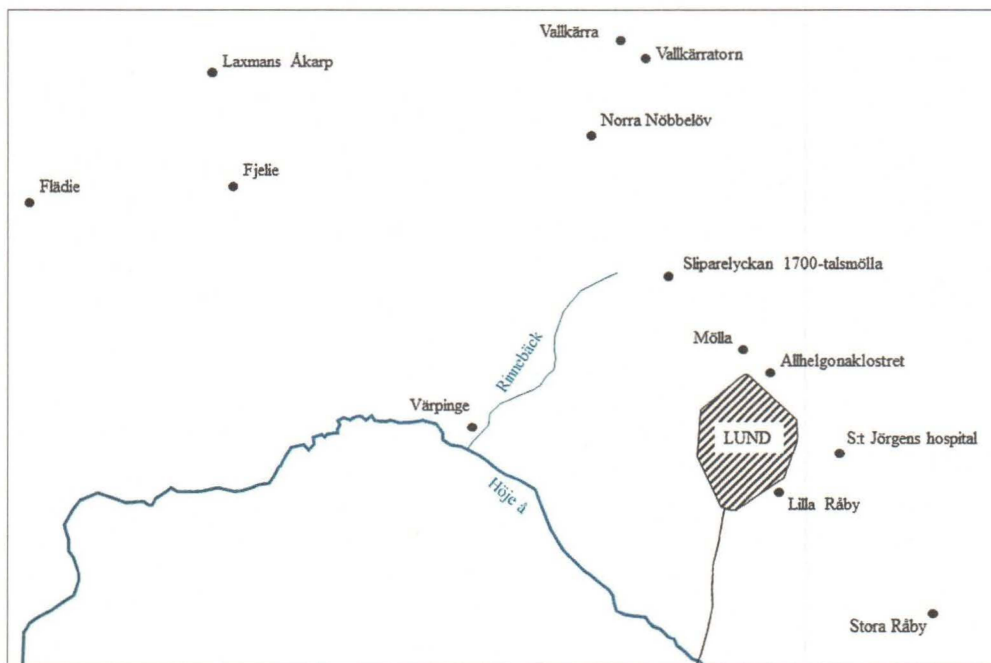

Fig. 4: Lunds omgivningar.

de, baserat på den tolkade landsbygdsbebyggelsen. Mer sannolikt är att avbildaren, eller kanske ännu troligare Hogenberg i samband med färdigställandet av kopparsticket, symboliskt velat markera stadens distansering från men ändå anknytning till Öresund – en anknytning som är det genomgående temat för alla bilderna i detta avsnitt av *Civitates orbis terrarum* – på en »tom» yta i bilden.

Mellan Nöbbelöv och staden är fyra väderkvarnar inritade (fig 1:9), stående på en höjdrygg. Denna bör vara den nord och nordväst om staden mot öster stigande höjdsträckning som omfattar områdena Kobjer, Sliparelyckan och norra delarna av Möllevången. Inga medeltida möllor är kända från detta område, men under slutet av 1700-talet anlades en vindmölla på höjdryggen vid Sliparebacken (Ryding 1996:314). På markerna norr därom, och öster om Nöbbelöv, har illustratören infogat ett antal betande djur (fig. 1:17),

möjligen för att åskådliggöra de stora fäladsmarkerna i området.

Alla dessa väster och nordväst om Lund liggande byar och andra enheter ligger inbördes riktigt placerade på kopparsticket ur nordost-sydvästlig synpunkt utifrån en sydostlig betraktelsepunkt. Det kan dessutom noteras att de på kopparsticket är sinsemellan inplacerade med en relativ distans från staden som överensstämmer med deras faktiska geografiska belägenhet. Dessa förhållanden – om objekten är riktigt tolkade – stärker att bilden var utförd baserad på kartografisk och lokaltopografisk kunskap från ett sydostligt perspektiv.

De båda tidigare nämnda institutionerna i bildens högra kant skulle således representera Allhelgonaklostret och S:t Jörgens hospital, båda markerade på den vedelska kartskissen och omnämnda i stadsbeskrivningen. Allhelgonaklostret (fig.1:5) ligger inom ett

inhägnat område. Klosterkyrkan är sannolikt den norra längan (till höger i bild) med tornet i väster. Två direkt anslutna längor syns söder om kyrkan, vilka därför bör motsvara anläggningens västra och södra länga. Därtill syns några byggnader sydöst och öster om den centrala klosteranläggningen. En sådan gruppering av byggnaderna överensstämmer med de arkeologiskt undersökta lämningarna efter klostret (Gardelin 2015:144), med undantag av avsaknaden av en östlänga i klostret. På Erik Dahlberghs bataljmålningar från slaget vid Lund 1676 finns klostret avbildat med Klosterkyrkan i ruiner. Övriga byggnader synes vara i gott skick och belägna sydöst om kyrkoruinen (Wahlöf & Larsson 1996: 63f., 66). Att det är sex olika byggnadskroppar som på bilden utgör klosterkvadranten skulle kunna tyda på att anläggningen har ombyggt och införlivat såväl delar av de äldre klosterlängorna som de öster/sydost belägna byggnaderna och därmed expanderat hela anläggningen åt öster.

S:t Jörgens hospital (fig. 1:6), ett hospital för omhändertagande av leprasjuka, var beläget 500 meter öster om staden. Det bestod av en romansk kyrka i norr och en parallellt belägen huslänga i söder (Blomqvist 1950: 128ff.). Så är också byggnadskomplexet placerat på kopparsticket. Mer problematiskt är den tänkta kyrkobyggnadens utformning. Bilden visar en tvåvåningsbyggnad med ett på den södra sidan centralt beläget högt torn samt strax väster om detta en utbyggnad som liknar ett trapptorn. Ragnar Blomqvist (1946:14) anför att då hospitalet revs 1587 måste bilden vara tecknad efter hörsägen, men som ovan visats var bilden färdigställd redan 1585. I Blomqvists redogörelse för de arkeologiska utgrävningarna av hospitalet noterar han att väster och sydväst om kyrkan, och i nära anslutning till densamma, frilades på en yta ytterligare huslämningar, men för att kunna tolka dessa hade ytterligare gräv-

ningsundersökningar behövt göras (Blomqvist 1950:148ff.). Möjligen finns svaret på kyrkobyggnadens utseende på 1580-talet i detta bara delvis undersökta parti.

Rundvandringen kring staden borde sedan ha avslutats med byn Lilla Råby, belägen strax utanför stadens gränsmarkeringar i sydöstlig riktning (nere till vänster i bilden). Byn är markerad på Vedels kartskiss (fig. 2:63). Olika förklaringar kan tänkas för att den utelämnats på kopparsticket. Troligast är kanske att, då fokus låg på en avbildning av själva staden, det inte var önskvärt att infoga objekt som låg direkt framför densamma från betraktarens synvinkel sett, bebyggelse som innebar dels att delar av staden, om än obetydligt, blev dolda, dels att de blev estetiskt störande i bildkompositionen. För att ändå markera byns faktiska närvaro kan tecknaren ha låtit byns odlingsmarker synas nere till vänster, bl.a. i form av en inhägnad åker med en plöjande bonde.

Portar, vallöppningar och gator

Efter att sålunda ha vandrat runt i omgivningarna är det dags att ta sig an själva staden Lund. Staden är omgiven av vallar med ett flertal öppningar, varav sex är synliga för betraktaren. Vattenfyllda gravar är synliga framför två vallar samt delar av en tredje. De delar av vallarna som har en framförliggande vattengrav är dessutom försedda med högt plank. De andra delarna av vallarna saknar en sådan palissad, men en bit av vallen är försedd med ett hägn eller staket. Rimligen är det resterna av stadens medeltida befästningsanläggningar, i det tillstånd de befann sig i på 1580-talet, vi ser.

För att tolka öppningarna och stadens portar kan det vara lämpligt att ta den vedelska kartskissen som utgångspunkt. Det är vid analysen viktigt att komma ihåg att kartskissen är ritad med norr nedåt i bild. Skissen

visar fem öst-västliga gator (fig. 2:H–L) i stadens östra del samt fyra (fig. 2:B–E) i dess västra del. Därtill finns en södergående (fig. 2:A) och två norrgående gator (fig. 2:F–G) inritade. Sammanlagt blir detta tolv gator som kan tänkas leda ut till öppningar i vallen. För tre av gatorna är portnamn angivna vid dess ändpunkter: *Porta rubra* (Rödeport, fig. 2:57/A), *Porta borealis* (Norreport, fig. 2:55/F) och *Porta S. Martinj* (S:t Mårtens port, fig. 2:56/K). Även vid två andra östliga gatuändar finns namn angivna; vid gatan längst i söder står det *Lilde raabye* (Lilla Råby, fig. 2:63/L) och vid gatan längst i norr *S. Thome gav* (Tomegap, fig. 2:54/H). Det förstnämnda bör betyda att gatan ledde vidare till byn Lilla Råby medan det sistnämnda syftar på en känd öppning i vallen, Tomegap. På motsvarande sätt leder de två mellersta gatorna på stadens västra sida fram till namngivna platser; den södra av dessa slutar vid *Frue Beatis gaard* (Fru Beatas gård, fig. 2:38/C) och den norra vid *Monasterium Franciscanorum* (Franciskanklostret, fig. 2:24/D). Då båda dessa egendomar låg inne i staden förefaller således gatorna som leder dit inte fortsätta genom öppningar i vallen. Slutligen, i stadens norra del, öster om Norreport, finns en gata som leder till *Monasterium omnium Sanctorum* (Allhelgonaklostret, fig. 2:23/G) vilket låg utanför stadsvallen. Sammanfattningsvis kan således tio av de tolv gatorna leda till öppningar i vallen, varav tre med namnsatta portar.

Mogens Madsen (Blomqvist 1946:25) omtalar i sin stadsbeskrivning att staden hade tre portar: S:t Olofs port även kallad Bredgateporten (motsvarar Norreport), Österport även kallad den helige Mårtens port samt Söderport »som kallas den röda». Av dessa kvarstod vid tillfället spår i form av ruiner. Vidare nämner han att »sedan vallen nedbrutits (när och av vilken anledning detta skedde, är icke lätt att säga), är tillträde till staden nu öppet

för var och en icke blott genom tre, utan av flera, jag skulle tro sex eller sju vägar» (Blomqvist 1946:25). Sammantaget skulle således nio eller tio vägar genom öppningar i vallen bereda tillträde till staden, varav tre genom egentliga stadsportar. Stadsbeskrivningen korrelerar därmed med tolkningen av den vedelska stadsskissen.

Går det då att identifiera dessa öppningar på Hogenbergs kopparstick? Den enklast identifierbara är Söderport/Röde port (fig. 2:A), som från Södergatan (fig. 1:3) via öppningen (fig. 1:18) fortsätter fram till broövergången över Höje å.

Nästa öppning (fig. 2:L), nordost om Söderport, bör därför vara den öppning som fortsätter till Lilla Råby. Då stadsgatan innanför öppningen enligt kartskissen går norr om S:t Hans kyrka och söder om Heligkorskyrkan bör det vara Stora Tvärgatan som visas i sticket (fig. 1:19), en gata som i likhet med stickets också svänger söderut på vägen fram till Södergatan. Om Heligkorskyrkan är placerad på fel sida om gatan på kartskissen är även Lilla Tvärgatan ett tänkbart alternativ.

Den därpå följande öppningen (fig. 2:K), med en portliknande konstruktion i palissaden, är Österport/Mårtensport (fig. 1:20). Den är centralt placerad på kopparsticket och med en siktlinje direkt mot Domkyrkan, vilket helt överensstämmer med ett sydostligt betraktelseperspektiv. Mårtensgatan därinnanför (fig. 1:21) försvinner för betraktaren direkt in i stadens husgytter.

De följande öppningarna är inte lika enkelt och tydligt identifierbara, men en utgångspunkt kan tas i Allhelgonaklostret (fig. 1:5). Från klostret leder enligt kopparsticket en väg in i stadens norra del, en väg som passerar ett kors öster om vägen (fig. 1:22). På Vedels kartskiss finns en notering på samma plats (fig. 2:62), dvs. öster om den från norr inkommande vägen från klostret (fig. 2:G),

Återstår då öppningen mellan Tomegap och Österport. Enligt kartskissen finns två alternativ att välja på (fig. 2:I–J), båda utan någon vägledande information förutom i vilka förhållanden stadsgatorna stod till de medeltida kyrkorna. Anders Andrén (1980: 75) nämner en möjlig öppning i förlängningen av Magle Lilla Kyrkogata. I samband med

Vid en närmare granskning av stadens gatunät visar det sig att såväl Lilla Algatan som Magle Stora Kyrkogata har en orientering som, om gatorna förlängs genom kvarteret Agardh, sammanstrålar just vid den punkt där vägbanken påträffades (fig. 5). För Lilla Algatans del innebär det att den tänkta gatuförlängningen skar tvärs över Agardhsgatan, en gata som dock tillkom först i slutet på 1920-talet (Lunds Dagblad 1928-06-21). Anders Andrén (1980:48) har antytt en möjlig

medeltida gata ungefär enligt Agardhsgatans nuvarande läge ledande till en punkt norr om den påträffade vägbankens position. I hans stadsrekonstruktion av tomt- och gatustruktur kring 1500 antogs dock att denna förlängning av Lilla Algatan var igenlagd sedan 1500-talet, men att Magle Stora Kyrkogata hade en östlig förlängning som lades igen under 1580-talet (Andrén 1984:18ff., 73).

De nu kända materiella omständigheterna pekar på att två gator på 1580-talet kan ha lett ut till en gemensam öppning i vallen, vilket därmed skulle förklara de båda återstående gatuändarna på den vedelska kartskissen. Den norra av dessa gator bör ha varit Lilla Algatan, en gata som enligt kartskissen gick norr om kyrkan S:t Mikael och dominkanklostret samt söder om den offentliga badstugan (*Balnea publica*), lokaliserad till en tomt just norr om Lilla Algatan (Andrén 1984:74). Den andra gatan skulle då enligt kartskissen ha varit Magle Lilla Kyrkogata, inritad som gående söder om kyrkan S:ta Maria magle. Den måste då ha gjort en riktningförändring norrut i kvarteret Agardh för att leda till den tänkta vallöppningen. Hogenbergs kopparstick visar en sådan södergående sväng just innanför öppningen (fig 1:26). Alternativet är Magle Stora Kyrkogata, vilket gatans orientering och skriftligt material tyder på, men det förutsätter att kyrkan S:ta Maria magle på kartskissen registrerats på fel sida om gatan. Man bör inte heller utesluta möjligheten att det kan ha funnits tre olika gator som ledde till samma öppning i vallen.

Utanför vallöppningen, där vallgraven börjar, omgärdas vägen av två stenkonstruktioner som indikerar en manifest anläggning, eller i alla fall resterna av den. Detta kan tyda på att öppningen haft en större betydelse, även om den inte betraktats som en av stadens formella portar. Betydelsen kan ha varit föranledd av, eller grundad i, det faktum att flera gator synes ha mynnat i denna öppning.

Övriga tre vallöppningar har för en betraktare från ett sydöstligt perspektiv legat dolda bakom stadens bebyggelse. Längst i norr fanns Norreport (fig. 2:F) med kyrkan S:t Olof (fig. 2:17) noterad strax utanför. På detta läge, just utanför staden, finns på kopparsticket en kyrkobyggnad (fig. 1:27) med en väg (fig. 1:28) ledande in i staden. Anläggningen har tidigare tolkats som S:t Peters kloster, felaktigt inritad utanför staden och oriktigt återgiven (Blomqvist 1946:14f.; Skansjö 2012:71). Den borde dessutom från det traditionella nordostliga perspektivet legat längre åt vänster, dold bakom stadsbebyggelsen. Kan det därför ändå tänkas vara S:t Olofs kyrka som positionerats rätt på bilden? Vi vet att det 1536 utfärdades en kunglig befallning att kyrkorna i staden skulle nedrivs, ett beslut som inte omfattade Domkyrkan, Allhelgonaklostret och S:t Peters kloster. Raseringen verkställdes inte heller omedelbart för alla sockenkyrkorna i staden. S:t Clemens kyrka skänktes till stadens råd 1541. S:t Jakobs kyrka, och kanske även S:ta Maria minor, revs först under 1500-talets andra halva (Skansjö 2012:18ff.; Gardelin 2015:158f.). För S:t Olof är inget känt om dess rivning, däremot kom den att behandlas annorlunda än de övriga sockenkyrkorna. Den tillhörde nämligen redan före reformationen Allhelgonaklostret och förblev sannolikt i dess ägo även därefter. Allhelgonaklostret kom att sekulariseras och tillsammans med dess godsbestånd omvandlas till ett kronolän, Helnekirke län. Först 1647 avyttrades kyrkogårdstomten (Andrén 1984:121; Skansjö 2012:25, 32). Då konkreta uppgifter om rivning saknas samt att den ingick i Allhelgonaklostrets godsmassa på 1580-talet kan tyda på att den vid tillfället inte var nedriven utan användes för andra ändamål, i likhet med Allhelgonaklostrets egen kyrka. En sådan icke-kyrklig användning kan förklara Mogens Madsens beskrivning att »den helige

Olofs kyrka [...] förr låg vid denna [S:t Olofs] port» (Blomqvist 1946:25), nämligen att byggnaden inte längre fungerade som kyrka, men gjort så tidigare.

Om det är S:t Olofs kyrka som återgivits på kopparsticket överensstämmer läget för den till höger om kyrkan belägna väderkvarnen (fig. 1:29) väl med den *Weyrmølle* (fig. 2:61) som angetts på kartskissen. Den var enligt kopparsticket i så fall belägen norr om S:t Olofs kyrka och väster om Allhelgonaklostret, ett läge som motsvaras av vägskalet där vägarna till Kävlinge respektive Getinge delade sig. På den platsen finns en mölla återgiven på Erik Dahlberghs bataljmålningar från 1676 (Wahlöö & Larsson 1996:57). Vägen som leder från den förmodade S:t Olofs kyrka in till staden (fig. 1:28) skulle då vara Bredgatan.

På stadens västra sida fanns enligt kartskissen två vallöppningar, om man antar att gatorna till Beata Billes gård och Franciskankonventet inte ledde vidare ut ur staden. Ingen av dessa öppningar syns på kopparsticket då de är dolda av stadens bebyggelse. Den södra av dessa öppningar (fig. 2:B) är kopplad till en gata som passerar söder om kyrkorna S:t Måns och S:t Peter vid Gröne-gatan samt norr om S:t Andreas och Corfitz Vifferts gård (Karl XII-huset). En sådan gatusträckning blir dock väldigt krokig och tämligen ologisk. Enligt det nutida gatusystemet skulle det ungefär motsvara Drottensgatan – Gröne-gatan – Svanegatan. Det har antagits att S:t Andreas (och därmed även Corfitz Vifferts gård) är felaktigt inplacerad för långt söderut på kartskissen (Blomqvist 1946:52), vilket skulle ge en mer normal gatusträckning motsvarande Svanegatan. En annan möjlighet är att S:t Peter är placerad för långt norrut. Det skulle ge en gatusträckning från Drottensgatan, vars västra del i en rak förlängning västerut skulle sluta söder om S:t Måns kyrka. Anders Andrén har hy-

potetiskt föreslagit en sådan gatusträckning som i öster ansluter till Södergatan i höjd med Lilla Tvärgatan (Andrén 1980:48), en tanke han dock inte intagit i sin rekonstruktion över staden kring 1500 (Andrén 1984:18f.). Att den östra delen av gatan bör ha anslutit till Södergatan i höjd med Lilla Tvärgatan, ett nordligare gatuläge än dagens Drottensgatan, verkar uppenbart med tanke på att S:t Andreas kyrkogård sträckte sig en bit in i kvarteret norr om dagens Drottensgatan (Larsson 2018:35f.). Slutligen skall nämnas att gatan enligt kartskissen skulle sluta vid en vallöppning söder om S:t Måns, medan den gängse uppfattningen är att gatan gick norr om kyrkan (Blomqvist 1951:192; Andrén 1984:19).

Den norra av de båda västliga öppningarna i vallen synes sluta någonstans vid S:t Petri Kyrkogatas ändpunkt vid nuvarande Clemensstorget, en placering som överensstämmer med nuvarande kunskapsläge (Andrén 1980:48, 75). Därmed skulle kartskissens båda norra öst-västgående gator bilda en stadsgenomgående gata, motsvarande dagens Tomegapsgatan – Paradisgatan – S:t Petri Kyrkogata.

Någon stadsport i väster finns inte enligt ovanstående tolkning av kartskissen. Mogens Madsen nämner inte heller någon sådan port i sin stadsbeskrivning. Västerport omnämns i en regist över ett dokument från 1402 (Rep. 1:4503), men det går inte utifrån registen att lokalisera den faktiska platsen. Ett skötebrev från 1423 (Rep. 1:6045) behandlar en försäljning av en tomt som låg söder om Nunne burlad. Utifrån en påskrift på dokumentet har lokaliseringen av tomten kunnat fastställas till söder om S:t Peters kloster (Andrén 1984:105). Då området inte är arkeologiskt undersökt saknas materiella belägg för ett sådant portläge. Det har antagits att Västerport och Nunne burlad avser samma vallöppning (Andrén 1980:21; Carelli 2012:318). Enligt

min uppfattning går det inte att säkert förutsätta ett sådant samband, det kan ha rört sig om två olika öppningar. Västerport skulle då kunna avse öppningen i söder vid S:t Månskyrkan (fig 2:B) och Nunne burlad en vallöppning vid Klosterkyrkan (fig 2:14). En sådan passage kunde ha varit mindre offentlig och på 1580-talet ämnad främst för klosteregendomens eget bruk. Klosterkyrkan fungerade som sockenkyrka för Värpinge by och hade därför sannolikt behov av ett tillträde till kyrkan västerifrån. Ett sådant begränsat tillträde genom vällen, kanske kallat Nunne burlad, skulle kunna förklara Mogens Madsens tvekan om staden hade sex eller sju öppningar utöver stadsportarna.

Utifrån analysen av stadens portar, vallöppningar och gatusträckningar, kompletterad med motsvarande arkeologiska faktakunskap, har den tidigare nämnda rekonstruktionen av den vedelska kartskissen gjorts. Rekonstruktionen är baserad på Anders Andréns kartrekonstruktion över Lund kring 1500, med de justeringar som diskuterats ovan. I figur 3 är det gatunät, som följer av en strikt tillämpning av kartskissens gatulägen i förhållande till utplacerade kyrkor och andra anläggningar, återgivet i rött. De alternativa gatusträckningar som diskuterats har rödskrafferats. Dessa alternativ förutsätter dock att något eller några objekt felaktigt inplacerats på kartskissen.

Domkyrkan och Lundagård

Återstår att diskutera de byggnader som framträder på Hogenbergs kopparstick. Två av dessa är lätt identifierbara: Domkyrkan (fig. 1:1) och Lundagårdshuset (fig. 1:2). Från ett sydostligt perspektiv skulle en betraktare främst ha sett husens östra ändar – Domkyrkans absid och Lundagårdshusets östra gavel – då båda byggnaderna riktar sig något mot sydost. För att uppnå ett starkare

värdeperspektiv har dock fasaderna blivit exponerade genom att de »öppnats upp» för betraktaren, så att Domkyrkans nordfasad och Lundagårdshusets sydfasad uppvisas.

Båda byggnaderna är lätt igenkännliga och uppvisar generellt en god överensstämmelse med verkligheten. I detaljer går det dock att hitta felaktigheter. Domkyrkans absid har blivit kantig med ett kupolformat tak, norra sidoskeppet sticker ut framför transeptet, antalet fönster stämmer inte. För Lundagårdshuset, nyuppfört vid tiden för bildens tillkomst, har tornet blivit kantigt och asymmetriskt placerat och även här är antalet fönster för få. Dessa detaljavvikelser kan bero på att den antagne tecknaren främst varit kartograf och inte konstnär, och därför inte eftersträvat eller lyckats åstadkomma en exakt naturtrogenhet. Avvikelserna kan också ha tillkommit i samband med att förlagan omvandlades till kopparstick. Byggnadernas huvudsakliga gestaltning med de ingående byggnadsdelarna är dock riktigt återgivna och medtagna. Vid närmare analys av andra byggnader på kopparsticket måste därför hänsyn tas till tänkbara oriktigheter i detaljer.

De stenhus som är belägna direkt framför och till höger om Domkyrkan, innanför en krenelerad mur, har antagits vara kvarstående byggnader som tillhört den medeltida ärkebiskopsgården (fig. 1:30) (Blomqvist 1946: 13; Skansjö 2012:71). Det är säkert en korrekt tolkning, men att urskilja och identifiera enskilda hus är vanskligt. Det strax till vänster om Domkyrkan belägna huset med två våningar och trappstegsgavlar (fig. 1:31) har tolkats som Liberiet (Blomqvist 1946:13; Skansjö 2012:71), det medeltida biblioteket, vilket verkar rimligt.

Dekanresidenset

Den byggnad som sticker upp bortom Lundagård, mellan Domkyrkan och Lundagårdshuset (fig. 1:32) har från ett nordostligt per-

spektiv tolkats som Domskolan (Blomqvist 1946:13; Skansjö 2012:71). Denna byggnad var ett 45 meter långt tegelhus beläget direkt väster och nordväst om Domkyrkan (Andrén 1980:72; Carelli 2012:387). Det är dock svårt att få ens en någorlunda korrespondens mellan ett så långt hus och den höga och kompakta, nästan tornliknande byggnad som syns på sticket. Om perspektivet i stället var från sydost borde Domskolan vara dold bakom Domkyrkan. Däremot öppnas en möjlighet för en annan tolkning. Siktlinjen från sydost, mellan Domkyrkan och Lundagårdshuset, träffar södra delen av kvarteret Glädjen, den plats där det s.k. Dekanhuset var beläget fram till 1908, då det flyttades till Kulturen. Huset är utmärkt på kartskissen som *Residentia Wilhelmi Dreselbergij* (fig 2:41). Vilhelm Dresselberg utsågs till dekan vid domkapitlet 1576 (Bruun 1980:4:46).

Huset bestod av tre byggnadsdelar tillkomna vid olika tider; en ursprunglig tvåvånings tegelbyggnad daterad till slutet av 1200-talet, en kvadratisk tornliknande byggnad tillfogad under 1400-talet och under 1500-talet ytterligare en tillbyggnad (Blomqvist 1947:90ff.). Ursprungsbyggnaden var sannolikt uppförd av en lokal frälsesläkt, men kom redan i början av 1300-talet i kyrkans ägo (DD 2:9:175, 176, 189).

Byggnaden var belägen med det äldsta husets gavel ut mot Bredgatan, medan de båda tillbyggnaderna låg väster och nordväst därom och således dolda för en betraktare från sydost. Ragnar Blomqvist har gjort en rekonstruktion av 1200-talshuset sett från nordväst, men sannolikt har den andra sidan av huset, sett från sydost, sett likartad ut, bortsett från den antagna privetanläggningen på husets norra sida. En motsvarande rekonstruktion av huset från sydost (utan fönster- och dörröppningar, vilka är helt okända) ger en bild som väl överensstämmer med kopparstickets återgivning (fig. 6), givet kopparstickets värdeperspektivistiska betoning av höjd framför längd.

Stäket – Fru Görvels hus

Stadens övriga bebyggelse är, som tidigare noterats, likartad och synbarligen schablonmässigt visualiserad och skall inte här läggas till underlag för någon djupare analys. Vill man så går det att läsa in t.ex. Stora Tomegatan, de på kartskissen angivna egendomarna tillhörande Sten Bille och Mogens Madsen, Krognosgårdens stora lantliga tomt, trädvegetation på platsen för Dominikankonventet samt den öppna tomtytan efter S:t Hans kyrkogård. Dock finns två hus som särskiljer sig från den i övrigt stereotypa framställ-

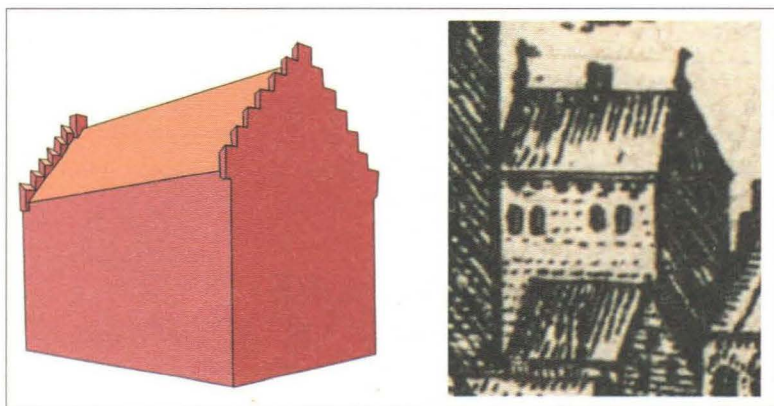
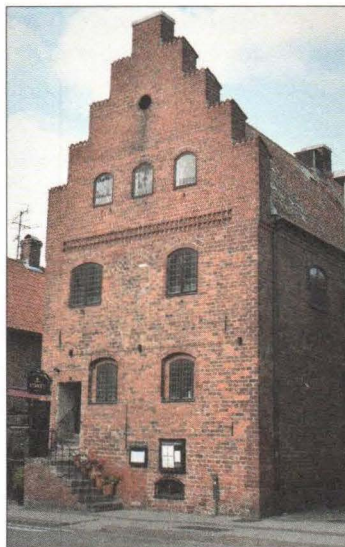

Fig. 6: Rekonstruktionsförslag av det medeltida Dekanhuset sett från sydost (baserat på Blomqvist 1947:100) samt kopparstickets återgivning.

Fig. 7: Stäket (Fru Görvels gård) t.v. och kopparstickets återgivning t.h.. Foto: Irene Hansen.

ningen och som därför kommer att närmare analyseras.

Det ena rör sig om ett hus beläget en bit ner på Södergatans västra sida (fig. 1:33). Det har antagits, säkerligen med rätta, att det rör sig om fru Görvel Fadersdotter Sparres hus, numera kallat Stäket (Blomqvist 1946:13; Skansjö 2012:71). På kartskissen är det omnämnt som *Aula Bonifaciana* (fig 2:39), vilket skulle kunna betyda 'huset med den vackra fasaden' eller 'välgörarens/välgörerskans hus', men andra tolkningar är möjliga. Parallellt belägen just söder om Stäket ligger det s.k. Borgska huset, som även det ingick i fru Görvels egendom. Dateringarna av de båda husen är svävande, allt från 1400-tal fram till 1570, dock med tonvikt på den sista delen av perioden (Blomqvist 1937:44ff.; Holmberg 1977:208f.; Andrén 1980:26; Johansson 1985:30). Att Borgska huset inte har återgivits på sticket kan tyda på att det ännu inte var uppfört 1585, medan Stäket var det.

Huset på kopparsticket har god överensstämmelse med Stäket (fig. 7). På några punkter stämmer det dock inte med den byggnadsarkeologiska tolkningen av huset.

På kopparsticket saknas det burspråk som antagits ha funnits på husets östra gavel (Blomqvist 1937:36; Holmberg 1977:208f.), en tornbyggnad finns inritad på husets norra långsidesfasad och en dörröppning har återgetts på husets östra gavel ut mot Södergatan.

Ett torn, som rimligen bör tolkas som ett trapptorn förbindande de båda våningarna, har aldrig diskuterats i samband med byggnadsarkeologiska tolkningar av huset. Ändå finns byggnadsarkeologiska iakttagelser som pekar på möjligheten till ett trapptorn. Invändigt, strax väster om mitten i bottenvåningens norra vägg, noterades en dörrnisch vilken tolkades som utgången till en privet, dock utan att några spår efter en sådan har påträffats (Blomqvist 1937:32). I ovanvåningens norrvägg fanns tre nischer i dess västra del, alla tolkade som fönsternischer. Då de var olika till formatet gjorde Ragnar Blomqvist bedömningen att alla inte varit ursprungliga. Den av öppningarna som var mest avvikande låg direkt ovanför den antagna privetöppningen i våningen under. Öppningen var högre än de båda andra då den sträckte sig

nästan ända ner till golvet, bara ett enkelt murskift ovan golvet, som det är noterat i byggnadsdokumentationen. På väggens utsida har det inte gått att bringa ytterligare klarhet i frågan, då nordfasaden påverkats av omfattande omändringar, inte minst i samband med att husets tillbyggdes med en nordlig byggnadskropp i början på 1800-talet, en tillbyggnad som sedermera rivits (Kulturens byggnadsarkiv, Färgaren 16 Stäket 1955–56; Blomqvist 1937:17, 35). Det förefaller inte uteslutet att tolka de båda öppningarna som utgångar till ett trapptorn. Ett sådant trapptorn skulle varit i vägen när huset byggdes till norrut och kan därför ha rivits i samband med denna förändring som innebar att andra interna kommunikationsvägar skapades.

I den kryssvälvda källaren fanns i den östra väggen (ut mot Södergatan) ursprungligen tre stickbågsförsedda nischer, av vilka den mellersta varit högre och bredare än de båda andra. I den norra och i den mellersta nischen konstaterades yttre och högre belägna stickbågar, som sannolikt räckte ända fram till husets ytterliv. Nischerna hade senare murats igen, men 1934 upptogs i den mellersta nischen åter en dörröppning. Blomqvist tolkade alla tre nischerna som ursprungliga

fönsteröppningar (Blomqvist 1937:25ff.). Det förefaller möjligt att tolka den högre och bredare mellersta nischen som en ursprunglig källaringång i likhet med den som upptogs 1934, vilket skulle kunna motsvara kopparstickets gavelingång.

Billegården

Ytterligare en byggnad utmärker sig på kopparsticket som avvikande från den i övrigt schablonmässigt återgivna bebyggelsen. Det är en tornliknande byggnad som sticker upp bakom bebyggelsen på Södergatans västra sida (fig. 1:34). Från ett sydöstligt betraktelseperspektiv skulle lokaliseringen, i förhållande till Stäket, kunna motsvara norra delen av kvarteret Billegården. Där innehade släkten Bille en gårdsanläggning, från början av 1500-talet (möjligen redan från slutet av 1400-talet) fram till början av 1600-talet (Hansen 2014:22ff.). På kartskissen finns denna gård angiven som *Frue Beatis gaard* (fig. 2:38), vilket syftar på fru Beata Bille, ägare till gården på 1580-talet (Andrén 1984:105).

Huset som avbildats på kopparsticket (nedan fig. 8) visar en hög – minst två vå-

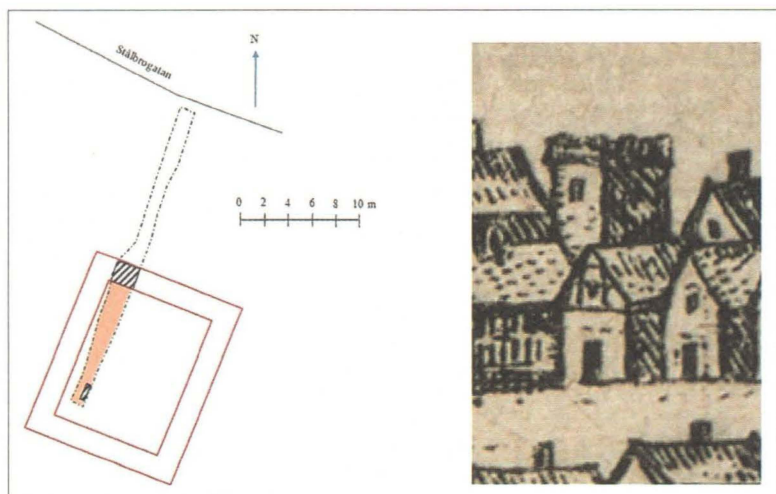

Fig. 8: Eventuell tornbyggnad på Billegården. Till vänster arkeologisk dokumentation med i rött en hypotetisk planrekonstruktion. Källa till arkeologisk dokumentation: Kulturens arkeologiska arkiv, Billegården 49 (3), 1984.

ningar – och något rektangulär byggnad. Rimligen är det husets södra och östra fasader som syns. Taket är platt med en kreneleerad omfattning. Minst ett fönster syns i den översta våningen.

Arkeologiskt är föga känt om denna gård. I samband med nybebyggelse i kvarteret Billegården påträffades dock några intressanta lämningar i kvarterets norra del. En kraftig, meterbred grundmur indikerade på ett gediget stenhus. I det översta dagarskiftet av tuktad kalksten kunde byggnadens nordvästra innerhörn identifieras. Husets västmur bedömdes som löpande strax väster om det nord-sydliga undersökningsschaktet och i hela dess längd söderut (cirka 13 meter). I schaktet påträffades rester av golvlager i form av sten och tegel. I söder, drygt 10 meter från byggnadens nordvästra hörn, fanns rester efter en enklare och klenare stenkonstruktion, tolkad som en innermur. Den fortsatte dock inte fram till husets västra yttervägg. Inget dateringsförsök gjordes, men lösfynden indikerade 1400–1500-tal (Kulturens arkeologiska arkiv, Billegården 49 (3), 1984).

Väger man samman de arkeologiska vittnesbörden med kopparstickets information (fig. 8) kan byggnaden hypotetiskt tolkas som en källarlös stenbyggnad, troligen av minst 15 meters längd. Huset har varit i minst två våningar och haft ett platt, krenelerat tak.

Saknade hus

Här skall också nämnas några ord om hus som *inte* kan återfinnas på kopparsticket. På kartskissen är *Corfitz Vifferts Gaard* lokaliserad i södra delen av staden, på Södergatans västra sida (fig. 2:37). Med en sådan placering borde den ha varit väl synlig och framträdande på kopparsticket. Corfitz Tønnesen Viffert var en jylländsk lågadelsman som avancerat inom den danska riksförvaltningen

och slutligen blev riksråd. Han var länsman över Malmöhus län 1580–91 och utsågs 1585 till landsdomare över Skåne (Bruun 1984: 15:519). År 1586 arrenderade han tomten vid Södergatan (Andrén 1984:102), och förmodligen var det han som lät uppföra den ståtliga renässansbyggnaden, nuvarande Karl XII-huset, på tomten. Det har då troligen skett under hans tid som skånsk landsdomare och länsman, dvs. 1586–91. Då stadsbilden tillkom 1584–85 hade han således ännu inte blivit innehavare av fastigheten och byggnaden inte uppförts, men när kartskissen gjordes (någon gång under perioden 1586–89) kan ett sådant innehav ha varit aktivt och ett bygge påbörjats.

Ett annat bemärkt stenhus i staden, som borde varit framträdande på kopparsticket, är Krognoshuset. Det saknas också på kartskissen. Varför huset, som tillkom redan under högmedeltiden, inte återgivits eller noterats är förvånande. Med tanke på gårdens storlek, ålder och adliga status kunde man förvänta sig att den beaktats. En möjlig förklaring är att gården och huset vid tillfället inte associerades med en framträdande adelsätt. När kopparsticket och kartskissen framställdes hade ägandet övergått till ätten Podebusk och innehavare var Mourids Podebusk. Denna adelsman var huvudsakligen verksam på Fyn och Langeland, både som godsägare och länsman. Sannolikt vistades han i Lund ytterst sporadiskt eller möjligen inte alls, och Krognosgården kan därför ha stått obebodd eller varit utarrenderad (Hansen 2014:14).

Avslutning

Att betrakta Hogenbergs kopparstick över Lund från ett sydostligt perspektiv förefaller således fruktbart. De framträdande objekten på kopparsticket får en kartografisk rimlig förklaring med, i tillämpliga delar, stöd i det arkeologiska materialet.

Att en värdeperspektivistisk anda vilar över bilden är tydligt. Väsentliga objekt har förstörats medan mindre intressanta delar har schabloniserats och/eller förminsats. Höjdfaktorn har prioriterats framför längd. Staden har tryckts ihop utmed sin nord-sydliga längdaxel, sannolikt beroende på att de norra och sydliga delarna av staden varit glest bebyggda med en lantlig prägel, en stadskarakter som konstnären inte ville framhäva eller ödsla värdefullt ritutrymme på. Likaså har den ganska avlägset belägna broövergången vid Höje å dragits in i bildens vänsterkant, en topografisk företeelse som uppenbarligen ansetts väsentlig att förmedla.

I analysen har i några fall noterats avvikelser mot vedertagna uppfattningar och gällande synsätt. Förklaringar till dessa avvikelser har framförts i texten, hypoteser innebärande omtolkningar av rådande åsikter. Det gäller t ex S:t Olofs kyrkobyggnads sena rivning, okänd byggnation vid S:t Jörgens hospital, trapporn och källaringång på Stäket, vallöppning i Lilla Algatans och Magle Stora Kyrkogatas förlängning, företeelsen Västerport samt tornhuset på Billegården. Det är fullt möjligt att inte alla hypoteserna kan komma att verifieras, men vid framtida forskning och arkeologiska undersökningar bör de tas i beaktande och prövas.

Den korrespondens som frambringats mellan kopparsticket, kartskissen och den arkeologiska verkligheten innebär att det är rimligt att uppvärdera källvärdet i de båda källorna från 1580-talet. Kartskissen och kopparsticket kan mycket väl uppvisa en mer riktig bild av 1500-talets Lund än vad som tidigare antagits.

Summary

Franz Hogenberg's copper engraving of Lund from the end of the 16th century has for a long time been the subject of analysis, re-

flections and various suggestions for interpretation. An important issue has been how well the picture resembles reality. What source value does it have? A new hypothesis is being tested in this article, namely that the town is intended to be viewed from a south-eastern perspective. By applying a historical-archaeological method, utilising archaeological knowledge as well as the Vedel map sketch and Mogens Madsen's written description of the town, both of which are contemporary with the copper engraving, a new interpretable context is created that allows for an in-depth and hopefully more accurate analysis. The result of this analysis indicates that the image over Lund represents a much more accurate description of the town and its surroundings than previously assumed.

Källor och referenser

Otryckt källmaterial

Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn
Anders Sørensen Vedels samlingar
Kulturens arkeologiska arkiv, Lund
Kvarteret Billegården
Kulturens byggnadsarkiv, Lund
Färgaren 16 Stäket

Referenser

- Andrén, A. 1980. *Lund*. RAÄ & SHM rapport. Medeltidsstaden 26. Stockholm.
- Andrén, A. 1984. *Lund. Tomtindelning, ägostruktur, sockenbildning*. RAÄ & SHM rapport. Medeltidsstaden 56. Stockholm.
- Blomqvist, R. 1937. *Fru Görvels gård*. Föreningen Det gamla Lund Årsskrift XIX 1937.
- Blomqvist, R. 1946. *Lund på Mogens Madsens tid. Franz Hogenbergs kopparstick, Mogens Madsens Lundabeskrivning och Vedels kartsbild*. Föreningen Det gamla Lund Årsskrift XXVIII 1946.
- Blomqvist, R. 1947. *Dekanernas residens i Lund. Kulturen. En årsbok till medlemmarna av Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige* 1946.
- Blomqvist, R. 1950. *Hospitalet i Lund. Kulturen. En årsbok* 1949.
- Blomqvist, R. 1951. *Lunds historia. I, Medeltiden*. Lund.

- Braun, G. *Vrbium præcipvarum totivs mvndi. Liber qvartvs. Exemplar hos Universitetsbiblioteket i Lund utan år och ort. Verket tituleras sedanligen Civitates orbis terrarum.*
- Bruun, H. 1980. Dresselberg, Vilhelm. *Dansk biografisk leksikon* 4. Köpenhamn.
- Bruun, H. 1984. Viffert, Corfitz Tønnesen. *Dansk biografisk leksikon* 15. Köpenhamn.
- Carelli, P. 2012. *Lunds historia. Staden och omlandet. 1. Medeltiden. En metropol växer fram.* Lund.
- (DD) *Diplomatarium Danicum.* Utg. av Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Köpenhamn 1938–2000.
- Ehrensward, U. 1992. Äldsta bilden av Helsingborg. Eriksson, T. (red), *Kring Kärnan* 21.
- Emanuelsson, H. 2014. Ny syn på tidiga bilder av gamla skånska städer. *Ale Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 2014:1.
- Füssel, S. 2015. *Natura sola magistra. The Evolution of City Iconography in the Early Modern Era.* Füssel, S. (red), *Braun/Hogenberg. Cities of the World.* Köln.
- Gardelin, G. 2015. *Kyrkornas Lund.* Lund.
- Hallberg, G. 2016. *Skånes ortnamn. Serie A Bebyggelsenamn. Del 19 Torna härad och Lunds stad.* Uppsala.
- Hansen, K. 2014. *När adeln kom till stan. Adeln i Lund under tidigmodern dansk tid.* Magisteruppsats i historisk arkeologi, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.
- Holmberg, R. 1977. *Den skånska öresundskustens medeltid.* Bonn/Lund.
- Johansson, S. 1985. *Det Borgska huset i Lund. Bygningsarkæologiske studier* 1985.
- Karlsson, M. 2018. *Östra Vallgatan, Lund. Kulturmiljörapport* 2018:46. Lund.
- Klose, O. & Martius, L. 1962. *Ortsansichten und Stadtpläne der Herzogtümer Schleswig, Holstein und Lauenburg. Textband. Studien zur schleswig-holsteinischen Kunstgeschichte* band 7. Neumünster.
- Larsson, S. 2018. *Stora Södergatan, nordsydliga stråket, etapp 3. Kulturmiljörapport* 2018:51. Lund.
- Lunds Dagblad* 1928-06-21.
- (Rep) *Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Midtaldertiden med Udtog af de hidtil otrykte* 1–2. Utg. Erslev, K. & Christensen, W. Köpenhamn 1894–1939.
- Ryding, O. 1996. *Lund utanför vallarna. Del II.* Lund.
- Schjerup Hansen, J. 2008. *Bystruktur og havekultur mellem senmiddelalder og renæssance. En kartografisk aflæsning og analyse af Øresundsregionens byer.* Köpenhamn.
- Skansjö, S. 2012. *Lunds historia. Staden och omlandet. 2. Tidigmodern tid. I en bördig bygd.* Lund.
- Söderpalm, K. 1966. *Värpinge by. En lokalhistorisk studie.* Lund.
- Wahlöö, C. 2014. Kan Hogenbergs lundabild vara spegelvänd? *Ale Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 2014:4.
- Wahlöö, C. & Larsson, G. 1996. *Sextonhundrasjuttio-sex. Minnet av historien, historien om minnet.* Föreningen Gamla Lund Årsbok 78.

Mer än 40 år, tre försök och ett nästan helt 2800-årigt kvinnohuvud

Av Lars Larsson

Professor emeritus, Inst. för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet

År 1972 påträffades en omfattande nedläggning av bronsföremål från omkring 800 f.Kr. vid Pinedalens slutning i mellersta Skåne. Föremålen som omfattar klangstycken till lurar, rassel, armband, smyckeplattor och okbågar var mer eller mindre fragmenterade då de framkom i samband med schaktning. Dekorationen på okbågarna består av människoliknande huvuden. På den ena bågen var dessa huvuden mycket fragmenterade. Efter sammanlagt tre detektorsökningar har fragmenten av ett kvinnohuvud påträffats.

Under ett långt arkeologliv är det möjligt att en och samma fyndplats återkommer med betydande tidsluckor. För min del ligger fyndplatsen på den djupa Pinedalens östra sida, ett par kilometer söder om Östra Ring-sjön i mellersta Skåne. Som ung amanuens vid Lunds universitets historiska museum hade jag tjänstgöring under påsken 1972. Då kom det in ett par ungdomar med en kartong. Jag blev knäsvag då locket lyftes av. Asken innehöll fragment av flera bronsföremål som av formen snabbt kunde bestämmas till yngre bronsålder omkring 800 f.Kr.

En efterföljande seminariegrävning på platsen som följdes av en månads intensivt sållande visade att det i en grop på dalsidan nedlagts parvisa stora och små runda beslag som troligen suttit som dekoration på ett par dragdjur (Larsson 1973). Fyra rassel hade suttit i anslutning till betslen. Även två halvcirkelformade rör vilka varit fästade på respektive dragares ok och fungerat som hållare för draglinorna ingick. Två runda ändplattor, s.k. klangstycken, till lurar hade därtill lagts ned. Däremot hade de mer än två meter långa lurrören inte kommit med. Två armsmycken, ett band med rasselringar och ett tunt, vridet band ingick också.

Denna fyndsammansättning är unik från

skånsk yngre bronsålder. För att inte förväxla den inledande beteckningen Jönstorpsfyndet efter gårdsnamnet med en viktig fyndplats från stenålder i nordvästra Skåne kom fyndet istället att bli känt som Fogdarpsfyndet efter orten (Larsson 1974).

Inte minst de två klangstyckena från lurar ställer fyndet i särklass. Men ännu märkligare var de båda okbågarna som försetts med parvisa väl utformade människolika huvuden. Det ena beslaget är försett med två mansliknande avbildningar med en fågelliknande näbb i pannan och horn (Fig. 1). Dessa har stor likhet med ett figurpar från en dansk fyndplats, Grevensvænge (Djupdahl & Broholm 1953) liksom med ett par hjälmar från Viksø i Östdanmark (Thrane 1975). Här rör det sig om några under bronsåldern välkända tvillingar (Kristiansen 1999). Figurerna har tydliga relationer till föreställningar om fåglar i dåtidens symbolik (Goldhahn 2019).

En omständighet som försvårade utvärderingen av Fogdarpsfyndet var att nästan alla föremål mer eller mindre fragmenterats då man schaktat på dalsslutningen för att få en mindre brant åker och då rivit upp föremålen från deras ursprungliga läge. Delarna återfanns genom kombinerad avsökning med metalldetektor och sållning av hundratals

kubikmeter jord. Den andra okbågen hade blivit extra hårt deformerat. De halvcirkelformade rören var exakt av samma storlek och utformning men huvudena på det andra beslaget har sett annorlunda ut (Fig. 1). Ett av dem har halspartiet och delar på båda sidor upp till öronen bevarade. På halsen finns något som liknar en omslingrande orm och öronen har samma utformning som på tvillingparet. Men resten har inte återfunnits. Av det andra huvudet återstod stora delar av övre delen som återger ett välkammat hår begränsat av en tjock hårslinga. I det bevarade örat fanns ett hål där sannolikt en bronsring varit fästad. Frisyren och det hålförsedda örat tydde på att huvudet avbildade en kvinna. Ansiktet saknades däremot. Detta var situationen år 1972 då vi satt ihop de olika bitarna. Det var ytterst frustrerande att inte få ihop mer av de två huvudena.

Ett andra och tredje försök

Åren efter fyndet kom metalldetektorerna att förbättras och tanken på att göra ett nytt försök med detektering kom länge att ligga orealiserat. År 1992–1993 realiserades nya insatser då ploglagret skrapades av i etapper med en bulldozer. Några mindre delar av olika föremål påträffades. Av störst intresse var ett parti av det kvinnliga ansiktet med ett närmast linsformat öga och en uppnäsa (Larsson 1994). Men fortfarande saknades de återstående delarna av det andra huvudet. Återigen en förhoppning om att nya metall-detektorer skulle möjliggöra ett förnyat försök att finna de saknade delarna.

Drygt tjugo år senare erhöles anslag för ett tredje försök. Med hjälp av grävmaskin skalades markytan av i tunna skickt vartefter ytan söktes över med metalldetektor. Ytterligare några få bronsbitar påträffades. Här ingick ett ytterligare parti av kvinnoansiktet med kanten av frisyren och ett andra öga. Nu

Fig. 1. De båda okbågarna. Foto: Arne Sjöström.

har vi en mycket god bild av det kvinnliga ansiktet (Fig. 2). Det är det bäst avbildade kvinnoansikte som påträffats från yngre bronsålder i Nordeuropa – till och med i hela Europa från 800-talet f.Kr. Plastiken i huvudets utformning är ytterst välgjord. Hon är försedd med en finkammad lugg framför hårslingan som omfattar ett mera grovkammat bakhuvud. Ögonen är öppna och linsformade, till skillnad från tvillingarna mera glosformade. Uppnäsan väl formad och en näsborre är öppen. Hon har en liten hopsnörpt mun. Trots detaljerna skall man betänka att huvudet inte är större än 4 cm. Det är en ytterst skicklig gjutare som tillverkat de båda

Fig. 2. Kvinnohuvudet framifrån och från sidan. Foto: Arne Sjöström.

okbågarna. De är framställda i sk a cire perdue-teknik (förlorat vax-teknik) där föremålet först formas i vax på en lerkärna. Därefter påförs fint lerslam i flera lager och sedan påförs ytterst värmetålig lera. Formen upphettas och vaxet rinner ut i förberedda kanaler. Hållrummen fylls med brons och därefter sönderdelas formen. Eventuella hål efter kanaler fylls därefter igen.

För tvillingarna på den ena okbågen finns som redan anført goda paralleller. Även när det gäller kvinnohuvudet kan liknande företeelser och avbildningar identifieras. I en dansk grav flera århundraden äldre än Fogdarpfyndet finns en välbevarad kvinna med en frisyra som har likheter med den på kvinnohuvudet. Vad avser avbildningar så förekommer gediget gjutna huvuden på knivskaft eller nålhuvuden samt i några få fall små statyetter gjutna på samma sätt som det från Fogdarp men de saknar den utmärkta plastiska utformningen som den i Fogdarpfyndet.

För ett par år sedan påträffades ett lerkärl på en åker vid Bakkedal på Jylland av samma ålder som Fogdarpfyndet (Sarauw 2016). Bland ett 40-tal föremål ingick runda beslag liknande de från Fogdarp samt bett med ras-

sel och två okbågar. Här är bågarne överst försedda med runda ringar. Av speciellt betydelse var att även fragment av selyget i läder fanns bevarat. Detta styrker ytterligare uppfattningen att föremålen ingått som dekoration av två dragare sannolikt ett hästpar (Varberg 2013). Föremålen är liksom de i Fogdarp använda vid rituella eller ceremoniella aktiviteter då ett par hästar dekorerade med bronsplattor och rassel ha dragit en vagn. Den smala och djupa Pinedalen med sina branta sidor är formad som en naturlig teaterscen. Hundratals personer som befann sig på ena sidan kan ha följt vad som hände på den andra sidan. Ackompanjerad av lurtoner har en vagn dragits fram. En kvinna på vagnen kan ha varit huvudpersonen. Cereemonin kan ha liknat den som åtskilliga århundraden senare av romaren Tacitus omnämns som Nerthus-kulten då en täckt vagn med en speciell kvinnoperson drogs över fälten för att ge god skörd.

Hur är det då med det andra huvudet? Tyvärr saknas fortfarande delar som skulle kunna ge oss en uppfattning om hur det en gång kan ha sett ut. Kanske kom det att fragmenteras så kraftigt att delarna undgått me-

talldetektering eller kunnat gå rakt igenom sållen. Trots att mer än 40 år förflutit med tre olika sökningar är det fortfarande en gåta som inte fått någon lösning.

När det gäller kvinnohuvudet så kan detta bidra med ytterligare kunskap. På huvudets insida hade lera från gjutformens lerkärna blivit kvarsittande. Av analysen framgår att leran har den specifika sammansättningen som kan återfinnas i närheten av fyndplatsen (Hulthén 1974). Här går nämligen en nordvästlig-sydöstlig geologisk gräns genom Skåne. Det skulle betyda att leran är hämtad i närheten. Någonstans i fyndets omgivning följer sig sannolikt en boplatz där en av Nord-europas främste bronsgjutare hade sin verkstad. Sökning efter denna boplatz har utförts men tyvärr har den ännu inte återfunnits.

Manuskriptet för denna artikel har just inlämnats då det dök upp ett sensationellt fynd vid Kallerup på norra Jylland. Det rör sig om en nedläggning på en markant förhöjning i terrängen. Fyndet omfattar några föremål i brons såsom en stor ceremoniyxa och fyra små hästhuvuden med holk. Det som har speciellt intresse med avseende på fynden i Fogdarp är ett litet föremål med två, motsatta människoliknande huvuden. De har försetts med en form av hjälm med horn. Föremålet avslutas med en holk för att sättas på en stav. Bronsföremålen var korrederade så det blir att invänta konserveringen för att kunna studera ansiktena i detalj.

Fogdarpsfyndet har under de fyrtio år som gått fortfarande aktualitet. Så sent som för ett par månader sedan hamnade de behornade huvudena på ett bokomslag (Goldhahn 2019).

Summary

In 1972 a large hoard of bronze artefacts was found on the slope of the Pinedalen valley in central Scania. It contained discs of lurs,

decorations plates, rattles, bracelets and semi-circular tubes, and dates to about 800 BC. The artifacts were found when using a bulldozer to level the slope, and most of the artefacts were more or less fragmentary. The semi-circular tubes were decorated with human-like heads. On one tube the heads were more fragmented than on the other. In the course of three detector surveys during forty years, most of a female head has been recovered.

Referenser

- Djupdahl, R. & Broholm, C. 1952. Marcus Schnabel og Bronzealderfundet fra Grevensvænge. *Aarbøger* 1952, 5–59.
- Goldhahn, J. 2019. *Bird in the Bronze Age*. A north European perspective. Cambridge.
- Hulthén, B. 1974. Investigation of mould clay in Fogarp. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1973–1974, 239–243.
- Kristiansen, K. 1999. Symbolic structures and social institutions. The twin rulers in bronze age Europe. I Gustafsson, A. & Karlsson, H. (eds.), *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordblad*. Gotark Series A vol. 3. Göteborg, 537–552.
- Larsson, L. 1973. Jönstörpsfyndet. Ett offerfynd från yngre bronsålder. *Ale historisk tidskrift för Skåneland* 1973:1, 15–26.
- 1974. The Fogdarp find. a hoard from the Late Bronze Age. *Meddelanden Från Lunds Historiska Museum*, 1973–1974, 169–238.
- 1994. Ett förlorat ansikte återfunnet – en pusselbit från yngre bronsålder. *Ale, historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 1993:4, 13–17.
- Sarauw, T. 2016 The Late Bronze Age hoard from Bækedal, Denmark – new evidence for the use of two-horse teams and bridles. *Danish Journal of Archaeology* 2016, 2–18.
- Thrane, H. 1975. Europæiske Forbindelser. Bidrag til studiet af fremmede forbindelser i Danmarks yngre bronzealder (Periode IV–V). *Arkæologisk-historisk række* 16. Copenhagen.
- Varberg, J. 2013. Lady of the battle and of the horse: on anthropomorphic gods and their Cult in Late Bronze Age Scandinavia. I: Bergerbrant, S. & Sabatini, S. (eds.), *Counterpoint: essays in archaeology and heritage studies in honour of Professor Kristian Kristiansen*. BAR International Series 2508. Oxford, 147–157.

Allmogens kultur betraktad genom bomärken – exemplet Väby i Blekinge

Av Asger Wienberg

Studerande vid Historiska institutionen, Lund

Artikeln behandlar hur bomärken brukades av bönder i byn Väby i Bräkne-Hoby socknen i Blekinge från 1600-talets slut till 1800-talets första hälft. Dessutom analyseras utvecklingen då bomärkena som underskrifter successivt ersattes med initialer. Först tecknas en översiktlig bild av bomärkenas långa historia och deras roll i den svenska allmogekulturen. Därefter presenteras byn Väby och de förhållanden som rådde där. I de därpå följande avsnitten avhandlas hur bomärkena brukades och traderades i Väby under tidsperioden, med fokus på bomärken som underskrifter. Först beskrivs bomärkets funktion som släktmärke, vad som avgjorde vilket märke en viss person upptog och hur änkor använde märkena. Sedan redogörs för bomärkesbrukets utdöende under 1700- och 1800-talen med en diskussion om hur ökad läskunnighet och skiftesreformer spelade en viktig roll i denna utveckling.

Att komma nära äldre tiders svenska allmoge är ofta svårt. Det är en grupp som sällan efterlämnat egna skriftliga källor. Överhetens ämbetsmän har författat majoriteten av det material som idag är tillgängligt i våra arkiv. De flesta spår som vanliga bönder har lämnat efter sig är av materiell natur, såsom hantverksföremål. Ett källmaterial som däremot ligger i skärningspunkten mellan det skriftliga och det materiella är böndernas bomärken. Dessa kunde ristas in i föremål för att markera ägande eller skrivas på dokument som bekräftelseecken. De nedteknades av bönderna själva och ger därför en direkt inblick i den kultur som präglade det svenska bondesamhället i äldre tid.

Bomärkenas historia

Bomärken har en lång och skiftande historia. Redan på 300-talet e.v.t. användes denna typ av märken av bysantinska skrivare i Egypten. De tidigaste bomärkena var ofta olika former av korstecken, med variationer som gjorde det möjligt att skilja användarna åt.¹ Av ger-

manska lagar framgår att bruket av liknande märken var etablerat i delar av norra Europa omkring år 500. Ett drygt halvtusen år senare är fenomenet också känt från Norden, där det omtalas i medeltida lagsamlingar.² Ett exempel är den danska Jyllandslagen från år 1241, som nämner att vittnen ska vara närvarande vid handel med kläde, redskap, vapen, kreatur och annat som är försett med särskilt märke.³

Trots sin likhet med runorna är bomärkenas utformning och symbolik oftast av annat ursprung. Deras kantiga utseende beror på att de från början skars i hårda material såsom trä.⁴ Dock har bomärkenas eventuella symboliska innebörd på senare tid blivit föremål för forskning, grundligast i kyrkohistorikern Tuve Skånbergs doktorsavhandling *Glömda gudstecken. Från fornkyrklig dopliturgi till allmogens bomärken*. Skånberg menar att bomärkestecknens betydelse står att finna i en kristen symbolvärld, och identifierar bland de vanligaste märkena varianter av bland annat treenighetssymboler och kristusmonogram. Kunskapen om denna ursprungliga innebörd ska dock ha gått förlorad under

senare århundraden.⁵ Förutom i nämnda avhandling har Skånberg mer kortfattat presenterat samma slutsatser i ett tidigare nummer av denna tidskrift.⁶

När bomärkena först omnämndes i nord-europeiska lagtexter var deras huvudsakliga användningsområde att markera ägande, vilket skedde genom att de skrevs och ristades på lös och fast egendom.⁷ Det fanns även märken med andra funktioner, som i nyare tid ofta har inordnats under samlingstermen bomärken. Exempel på dessa är de märken som anbragtes på kreatur och timmer samt de märken som användes av hantverkare, så kallade yrkesmärken.⁸ Ett annorlunda användningsområde fick bomärkena när de började brukas på samma sätt som det skrivna namnet. Under medeltiden spred sig denna utveckling till Norden. Bomärken fick då samma funktion och rättsliga status som namnunderskrifter och sigill. Dessutom kunde de liksom frälsets heraldiska vapen sättas i sköldar och på detta sätt representera individen.⁹ En följd av detta blev att även bönder och borgare började använda märkena. Eftersom de kunde ersätta namnteckningen för icke skrivkunniga behölls bruket av dem längst hos just allmogen.¹⁰ I vissa reliktområden, exempelvis Dalarna, användes bomärken ännu under 1900-talet.¹¹

Bomärkena var en självklar del av svensk folkkultur ända till 1800- och 1900-talen. Förutom att användas som bekräftelsestecken på dokument hade märkena flera praktiska funktioner bland allmogen, främst i egenskap av ägarmärken. De kunde skrivas eller fästas på byggnader, redskap, husgeråd, möbler, kläder och kreatur. Kyrkbänkar var ofta märkta med bomärken, och i samband med gemensamma arbetsuppgifter i bondesamhället var märkena ett vanligt sätt att åtskilja olika personers tillhörigheter.¹² Även långt från de egna trakterna kunde bomärket ristas som ett bevis på att bomärkesbäraren varit

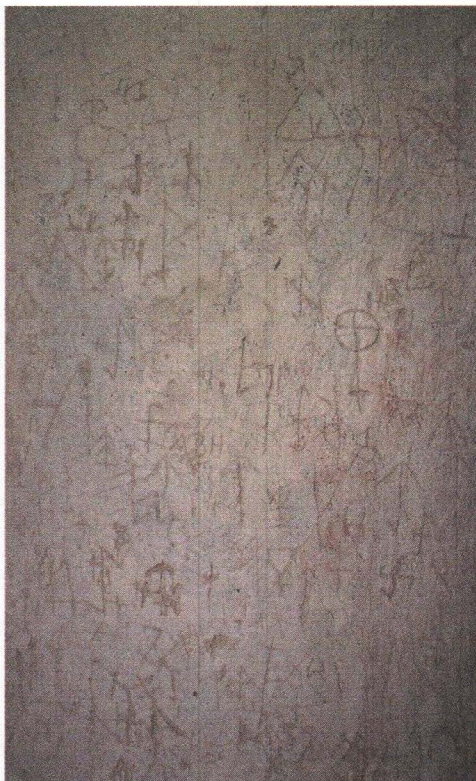

Fig. 1. Bomärken ristade på en pelare i vallfartskyrkan i Sankt Olof i Skåne. Foto: Mats Larsson, Tomelilla, 2007.

där. Ett exempel är en med bomärken överlastad pelare i vallfartskyrkan i Sankt Olof i Skåne (fig. 1). Bomärkena var alltså djupt inrotade i böndernas vardagsliv och därför är det förklarligt att de användes långt fram i tiden. När de väl kom ur bruk måste det ha berott på omfattande förändringar i allmogensamhället.

Bomärken i en begränsad geografisk miljö – exemplet Väby

Bomärkena hade en central plats i allmogens liv och många olika användningsområden. I forskningen har dock deras funktion inom folkkulturen blivit sparsamt behandlad. De flesta verk om bomärken är omfångsrika

Fig. 2. Radbyn Väby i Blekinge före skiftesreformerna. Detalj av en skifteskarta upprättad år 1760. Källa: Lantmäteriet, Historiska kartor.

sammanställningar av påträffade märken från ett större geografiskt område.¹³ Endast ett fåtal forskare har ingående undersökt hur bomärken användes i mindre samhällen.¹⁴ Just därför har vissa aspekter – exempelvis bomärkenas trädning, skillnader mellan hur män och kvinnor använde dem och hur bruket av märkena upphörde – ofta berörts ytligt eller helt förbigåtts. Den här artikeln är ett försök att bryta denna trend inom forskningen. En djupdykning har gjorts i bomärkena från byn Väby i Bräkne-Hoby socken i Blekinge från 1600-talets slut till 1800-talets första hälft. De källor som utnyttjats vid insamlandet av bomärkesbelägg har varit kyrkoräkenskaper, mantalslängder, boupp-

teckningar, bilagor till tingsprotokoll och valprotokoll, båtsmanskontrakt, lantmäterihandlingar och en trohetsed.¹⁵ Källornas art innebär att funktionen hos alla bomärken som påträffats har varit att bekräfta skriftliga dokument.

Före redogörelsen för hur bomärkena användes i Väby ska en kort sammanfattning av byns historia göras. Den bestod av tretton hemman under hela den tidsperiod som behandlas här.¹⁶ Goda förutsättningar i form av den bördiga Hobyslätten, en myckenhet av ängsmarker och en å ledde till tidig bebyggelse på platsen. Före skiftena var Väby en radby längs en väg (fig. 2).¹⁷ År 1790 för rättades storskifte, och vid laga skiftet år

1835 inleddes utflyttningen av gårdarna från den ursprungliga byn. Antalet jordbruksenheter var dock relativt konstant och ingen omfattande hemmansklyvning ägde rum.¹⁸

I Bräkne-Hoby socken ansvarade till en början prästen och klockaren för barnens undervisning. Detta hade dock ändrats i början av 1800-talet, då särskilda skollärare fanns i socknen. Först på 1820- och 1830-talen inrättades en mer omfattande skolundervisning. Från samma tid finns också dokument som visar att föräldrarna hade ett stort ansvar när det gällde att lära barnen läsa. Hemundervisningen var alltså betydande, men undervisningen som bedrevs av särskilda lärare blev allt viktigare. Den sistnämnda reglerades ytterligare när folkskolan blev obligatorisk år 1842.¹⁹

Bruk och tradering av bomärken i Väby

I Väby fungerade bomärket som släktens märke. Märket var alltså inte kopplat till gården i sig utan till de personer som bodde på den. Likadant var förhållandet i andra delar av Sverige, där bruket av bomärken blivit föremål för djupgående studier.²⁰ Från Väby finns flera exempel på märken som traderats inom samma släkt under lång tid. Det mest illustrativa är från hemmanet Väby nr 6, där samma märke användes i fyra generationer mellan åren 1677 och 1790 (fig. 3).²¹

Sättet på vilket bomärkena ärvdes visar att släktskap inte enbart räknades på manssidan. En man som gifte sig med en bonddotter och sedan övertog svärfaderns gård upptog alltid

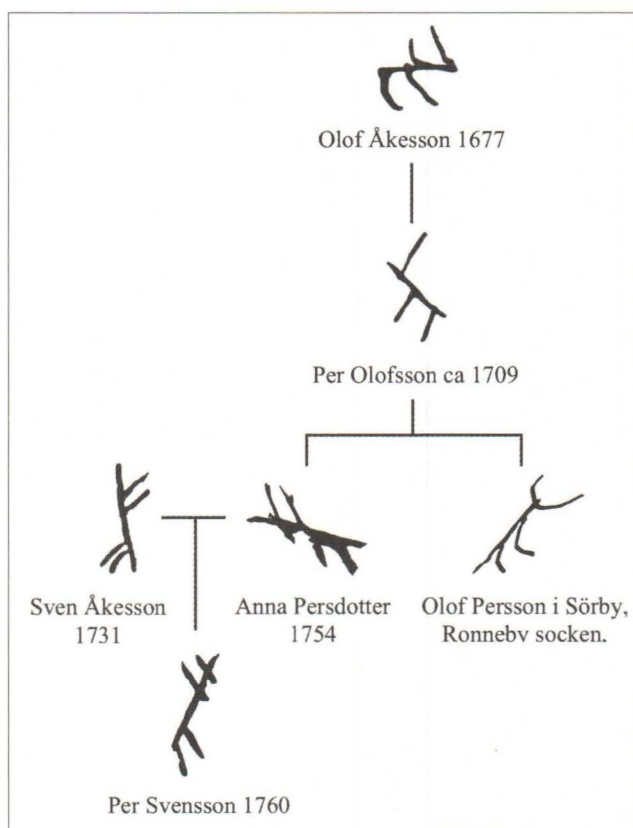

Fig. 3. Ett bomärkes arvsgång under fyra generationer på hemmanet Väby nr 6.

Fig. 4. Till vänster Tor Torbjörnssons bomärke från 1760. Till höger sonen Nils Torssons bomärke med »avstick» från 1781.

dennes bomärke. Samma förhållande rådde i byn Gruddbo i Dalarna, vars bomärken undersökts av etnologen Mats Rehnberg.²² När bomärket ärvdes över generationerna kunde det dock förekomma ändringar av det ursprungliga märket genom tillägg eller förenklingar. Rehnberg menar att sådana »avstick» på det ursprungliga märket skedde när en ny gård anlades och att dessa var praktiskt motiverade. Ett tidigare inskuret bomärke på ett löst föremål kunde helt enkelt också för-ses med »avsticket» och släkttillhörigheten framgick av märkets grundform.²³ Etnologen Sigurd Erixon, som undersökt bomärken i västmanlandssocknen Skultuna, omtalar att förändringar av märkena gjordes för att särskilja syskon i en yngre generation.²⁴

I Väby skapades ofta olika varianter av släktens bomärke för att skilja syskon eller generationer åt. Ett tydligt exempel är de två streck som Nils Torsson på Väby nr 3 i slutet av 1700-talet lade till på sin fader Tor Torbjörnssons ursprungliga bomärke (fig. 4).²⁵ Den sistnämndes fader Torbjörn Nilsson på Väby nr 8 hade i sin tur förändrat fadern Nils Torssons bomärke genom att avlägsna ett av

strecken omkring år 1700 (fig. 5).²⁶ Trots att »avstick» var vanligt förekommande var det minst lika brukligt att flera bröder eller olika generationer använde exakt samma bomärke. Utöver detta finns exempel på att två bröder upptagit helt olika bomärken.²⁷

En man använde sig alltid av samma bomärke så länge han inte flyttade från gården. Visserligen finns ett fall från Väby som tycks motsäga denna norm. Anders Truedsson på Väby nr 12 använde till synes två helt olika märken under sitt liv. Först undertecknade han på 1740-talet med samma bomärke som fadern tidigare hade använt, men senare med ett nyttärke i form av initialen N år 1760.²⁸ Det verkar dock finnas en enkel förklaring till detta undantagsfall. Anders Truedssons svåger var nämligen Jöns Nilsson i Väby, som också skrev under med initialen N år 1760.²⁹ Den sistnämnde kan vid tillfället ha varit ombud för sin ingifte släkting och skrivit sitt eget märke vid hans namn.

När en änka gifte om sig behöll hennes nye man sitt tidigare bomärke även om han flyttade till hennes gård. Ett tydligt exempel är Mats Larsson från byn Hoby i Bräkne-Hoby socken. Han gifte sig med en änka på Väby nr 3 och flyttade dit, men använde år 1731 ett annat bomärke än sin hustrus förre man Bastian Hansson (fig. 6).³⁰ Detta är förvånande, eftersom de lösa föremålen i hemmet, som ofta var märkta med den tidigare mannens bomärke, förmodligen stannade kvar i en sådan situation. Lättare att förklara är att samma förhållande gällde personer

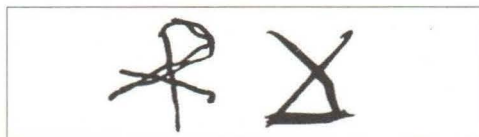

Fig. 5. Till vänster Nils Torssons bomärke från 1677. Till höger sonen Torbjörn Nilssons förenklade variant av bomärket från ca 1700.

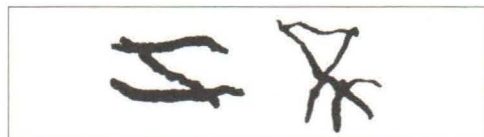

Fig. 6. Till vänster Bastian Hanssons bomärke från 1716. Till höger ett bomärke från 1731 tillhörigt dennes änkas andre make Mats Larsson.

som övertog gårdar utan att vara släkt med de tidigare brukarna. Eftersom dessa inflyttade individer inte ärvde lösa tillhörigheter på gården kunde de fortsätta att använda sitt eget bomärke, som de förde med sig från den plats de kom ifrån. Olof Sonesson, som i tur och ordning var bonde i Vieryd i Ronneby socken och på Väby nr 13 i slutet av 1700-talet, använde följaktligen samma bomärke både före och efter flytten.³¹

Barn, vars mödrar gifte om sig, verkar ha använt styvfaderns märke istället för faderns.³² Det förklaras av praktiska skäl. Styvfaderns märke hade redan kommit att representera människorna på gården – inklusive styvbarnen – och var därför lättare att använda.

Kvinnor är sporadiskt representerade i det bomärkesmaterial som bevarats från Väby. Endast ett antal änkors märken har påträffats, men utifrån dessa går det att bilda sig en allmän uppfattning om de normer som styrde deras bruk av bomärken. Så länge en änka bodde kvar på sin avlidne mans gård och förestod jordbruket använde hon makens bomärke. Det gjorde Anna Persdotter på Väby nr 6 år 1754 och Karin Olofsdotter på Väby nr 7 år 1803.³³ Om änkan inte själv förestod gården kunde förhållandena skilja sig åt. Vissa kvinnor fortsatte att bruka sina avlidna mäns bomärken medan andra istället började använda sina faders märken. Änkan Bengta på Väby nr 4 använde i början av 1700-talet sin döde mans märke trots att yngre släktingar på gården också skrev under med detta.³⁴

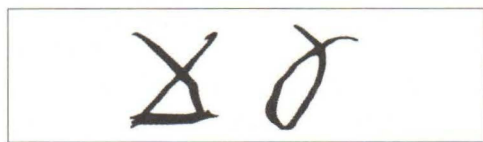

Fig. 7. Till vänster Torbjörn Nilssons bomärke från ca 1700 i spetsigt utförande. Till höger densammes bomärke från ca 1711 med rundade former.

Annorlunda gjorde änkan Sigrid Jönsdotter på samma hemman, som undertecknade med sin faders bomärke år 1776.³⁵ Det här mönstret har också iakttagits av hembygdsforskaren Johannes Nahlén. Han påpekar det faktum att en änka ofta använde den avlidne mannens bomärke medan hon skötte gården, men sedan faderns märke när någon son övertog gården och upptog sitt eget fäderne-
märke.³⁶

Ett intressant förhållande, som säger en del om hur bönderna uppfattade bomärkenas utformning, framkommer vid en jämförelse av två bomärken nedtecknade av Torbjörn Nilsson på Väby nr 8. Båda märkena – ritade omkring åren 1700 och 1711 – visar samma grundfigur. Dock är den ena gången utförd med spetsiga vinklar och raka linjer, och andra gången med rundade former (fig. 7).³⁷ Detta talar för att bomärkenas ofta kantiga utformning främst berodde på praktiska hänsyn, närmare bestämt att det underlättade ristning i hårda material. Dessutom indikerar det att bomärkessymbolerna kan ha uppfattats på ett annat sätt än så som de vanligtvis blivit nedtecknade.

Från bomärken till initialer

I Väby blomstrade bomärkesbruket i slutet av 1600-talet och under första hälften av 1700-talet. Märkena gick i arv över generationerna och nästan alla bönder, vars underskrifter bevarats från denna tid, tecknade sina bomärken när de skulle bekräfta skriftliga dokument. Detta bruk började dock att försvagas under 1700-talet. Redan i början av århundradet använde enstaka bönder i Väby sina förnamnsinitialer istället för sina bomärken. Exempelvis undertecknade Mikael Nilsson på Väby nr 9 med initialen M år 1714.³⁸ Mot 1700-talets slut blev initialerna allt vanligare, medan färre bönder undertecknade med egentliga bomärken. I början av 1800-

talet var det bara några enstaka personer i Väby som fortfarande skrev under med sina ärvda märken. Jöns Sonesson på Väby nr 6 nedtecknade sitt bomärke – det sista kända från byn – år 1837.³⁹ Vid seklets mitt hade bruket att använda initialer blivit helt dominerande.

Övergången från bomärken till initialer skedde i allmänhet när en ny generation tog över gårdsbruket. Om de nya brukarna var söner eller svärsöner till de föregående eller tvärtom obesläktade och inflyttade personer hade inte någon märkbar betydelse. Båda dessa grupper började använda initialer i större utsträckning under 1700-talets andra hälft.

I vissa fall går det att påvisa att bönder, som annars använde sig av bomärken, vid enstaka tillfällen undertecknade med initialer. I vissa fall kan det ha berott på att personerna i fråga hade föräldrar som ännu brukade gården, och att de själva först senare upptog släktmärket. Ett sådant scenario kan förklara varför Per Svensson på Väby nr 6 år 1754 undertecknade med initialen P när modern ännu förestod gårdsbruket, men senare övertog både gården och föräldrarnas bomärke.⁴⁰ I andra fall kan det ha berott på att de tidigare bönderna hade överlämnat gårdsbruket åt en yngre generation, som använde ett annat bomärke. Det var förmodligen därför undantagsmannen Bo Persson på Väby nr 6 skrev under med initialen B istället för sitt bomärke år 1781.⁴¹

Några gånger kan sammanhanget ha påverkat böndernas val att vid enstaka tillfällen byta ut bomärket mot initialen. Både Nils Torsson på Väby nr 3 och Sone Olofsson på Väby nr 6 undertecknade år 1801 med sina förnamnsinitialer i en skrivelse till landshövdingen, trots att de annars använde bomärken.⁴² Det kan ha berott på en medvetenhet om överhetens negativa inställning till böndernas märken. Enligt hembygdsforskaren

Fig. 8. Per Svensson använde 1817 det bomärke som ses till vänster. Senare i livet undertecknade han endast med initialen P, som till höger ses nedtecknad 1837.

Carl Lindholm blev det nämligen vanligt under 1700-talet att betrakta bomärket som »gammalt och förlegat och som passande enbart för efterblivet folk», medan namnteckningen blev statusfylld.⁴³ Visserligen är dokumentet i fråga en avskrift, och möjligheten finns att originalet varit försett med de båda böndernas bomärken. Dock har även avskrivna dokument i regel försetts med kopior av de ursprungliga tecknade bomärkena, vilket motsäger en sådan förklaring.

Ett fåtal personer använde först bomärken för att sedan helt övergå till att skriva sina initialer. Per Svensson på Väby nr 12 är ett bra exempel. Han undertecknade år 1817 med sitt fäderneärvda bomärke, men skrev senare i livet under med initialen P (fig. 8).⁴⁴ Det tyder på ett medvetet och konsekvent val från böndernas sida att inte längre använda bomärken som underskrifter, trots att de tidigare hade gjort det.

Förklaringar till initialernas seger över bomärkena

Vad var det som fick bönderna att sluta använda bomärken? Utifrån de undersökta skriftliga dokumenten går det endast att uttala sig om processen då märkenas funktion som underskrifter upphörde. I allmänhet fortsatte de att användas som ägarmärken ännu en tid.⁴⁵ Johannes Nahlén har satt brukets upphörande i samband med ett antal faktorer. För det första innebar skiftenas sammanslagningar och den därmed samman-

hängande avvecklingen av böndernas kollektiva angelägenheter att behovet av att använda bomärken minskade. För det andra tillkom nya typer av egendomsmärkning, bland annat med hjälp av målarfärg och brännjärn, som ersatte bomärkena. För det tredje bidrog införandet av allmän skolplikt till att sprida uppfattningen att bomärkena var föråldrade och att namnteckningen var överlägsen.⁴⁶

Vissa bönder i Väby valde att använda initialer istället för bomärken redan i början av 1700-talet, och under seklets gång försvagades bomärkenas ställning allt mer. Eftersom skiftesreformerna inte genomdrevs förrän 1790 och 1835 måste andra faktorer ha påverkat böndernas val att sluta skriva under med bomärken. För Väbys del är det svårt att påvisa ett samband mellan bomärkesbrukets upphörande och inrättandet av regelrätt skolundervisning i socknen, vilket kan tidfästas till 1800-talets första decennier. Dock har pedagogikhistorikern Egil Johansson påvisat en mycket hög läskunnighet i Sverige redan på 1700-talet, tack vare kyrkans omfattande undervisning i hemmen.⁴⁷ Som nämnts uppstod under samma tid en negativ syn på bruket av bomärken, vilket förmodligen hade ett samband med den ökande folkupplysningen. Det är därför troligt att kyrkans undervisning och utvecklingen av läs- och skrivkunnighet bidrog till att initialer blev allt mer populära som underskrifter samtidigt som bomärkena trängdes bort. Att bruket av de äldre märkena trots allt fortsatte relativt oavbrutet till början av 1800-talet tyder dock på att skiftesreformerna också påverkade utvecklingen. När bomärkena i och med storskiftet och laga skiftet förlorade många av sina praktiska funktioner i böndernas vardag valde allt fler att helt överge dem. Resultatet blev att bomärkena var praktiskt taget försvunna även i skriftliga sammanhang i mitten av 1800-talet.

Det står klart att bomärkesbrukets upphö-

rande i Väby inte kan förklaras enbart utifrån de faktorer Johannes Nahlén räknar upp. Dessutom inträdde nedgången i bruket tidigare än under den period – andra hälften av 1800-talet – som denne forskare tidfäst det till.⁴⁸ Istället framträder en likhet med det av Sigurd Erixon undersökta Skultuna, där de äldre traditionerna som omgärdade bruket av bomärken kan ha varit i upplösning redan i slutet av 1600-talet.⁴⁹ Materialet från Väby visar alltså att bomärkenas försvinnande ägde rum under mycket skilda tidsperioder i olika delar av Sverige. Detta berodde i sin tur på lokala omständigheter och kulturella förändringsprocesser som inträdde på olika platser vid skilda tider.

Idag är det lätt att uppfatta bomärken som ett avlägset historiskt fenomen. Sett i ett längre kronologiskt perspektiv är detta en grov missuppfattning. I vissa svenska landsändar hade bomärkena en praktisk funktion ännu på 1900-talet – och detta var slutfasen i en lång historisk utveckling. Dessa ritade tecken hade i Medelhavsvärlden använts sedan de första århundradena efter Kristi födelse och på våra breddgrader åtminstone sedan medeltiden. Det var ett bruk med gamla traditioner och många oskrivna regler som försvagades och slutligen försvann när bönderna i Sverige under 1700- och 1800-talen blev läskunniga, konfronterades med nya ideal och upplevde den stora omvälvning som skiftesreformerna innebar.

Summary

House marks, used to mark property and sign documents, are known in Europe since the Late Antiquity. In a Swedish context, they first appear in the Middle Ages. During the following centuries, the house marks gained an important role in the everyday life and culture of Swedish country people, who, in some regions, still used them in the 20th cen-

tury. This article focuses on the use of house marks as signatures in the village of Väby in Blekinge from the late 17th century until the early 19th century. There existed plenty of unwritten rules regarding how the marks should be inherited and by whom. In the early 18th century, the use of house marks declined. Instead, many farmers started signing documents with the initial letter of their first name. By the mid 19th century, the initial letters were completely dominating, and the house marks had disappeared in the written sources from Väby. The explanation of the decline in the use of house marks in Väby is to be found in a combination of three factors: increased literacy related to teaching by the Church; new ideals which implied a negative perception of the old marks and agricultural land reforms which made the marks almost superfluous in everyday life.

Noter

- ¹ Skånberg 2003, s. 28–29, 32.
- ² Scheffer 1957, sp. 73.
- ³ *Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene*, band 2, s. 308.
- ⁴ Scheffer 1957, sp. 73.
- ⁵ Skånberg 2003, s. 129–134, 177–179.
- ⁶ Skånberg 2004.
- ⁷ Scheffer 1957, sp. 73.
- ⁸ Nahlén 1992, s. 12.
- ⁹ Scheffer 1957, sp. 73–74.
- ¹⁰ Nahlén 1992, s. 26.
- ¹¹ Rehnberg 1938, s. 541–542, 556; Lindholm 1976, s. 43.
- ¹² Rehnberg 1938, s. 550–555.
- ¹³ T.ex. Bergsten 1981 och Nahlén 1970.
- ¹⁴ T.ex. Erixon 1928 och Rehnberg 1938.
- ¹⁵ Kyrkoräkenskaper för Bräkne-Hoby socken 1662–1855 i Bräkne-Hoby kyrkoarkiv, serie LI, LLA; mantalslängder för Bräkne-Hoby socken 1688–1820 i Länsräkenskaper 1631–1820, RA, Mantalslängder 1642–1820, RA, Blekinge läns landskontors arkiv, serierna EIa och EIIa, LLA, Häradsskrivarens i Västra Blekinge fögderi arkiv, serie FIa, LLA; bouppteckningar från Väby 1738–1841 i Bräkne häradsrätts arkiv, serie FII, LLA; ineliggande handlingar till Bräkne häradsrätts ordinarie häradsting 1691–1776, supplementserien 1691–1790 och handlingar till Bräkne härads valproto-

koll 1764–1799 i Bräkne häradsrätts arkiv, serierna FIa, FIb och FVI, LLA; båtsmanskontrakt från Blekinge 1781–1817 i Blekinge läns landskontors arkiv, serie GIe, LLA; lantmåterhandlingar från Väby 1790–1844 i LM Blekinge; Bräkne-Hoby bönders trohetsed till den svenske kungen år 1677 i Skånska generalguvernementskansliets arkiv DIIIa:4, Bräkne härad fol. 14r–17r, LLA.

¹⁶ Skånska generalguvernementskontorets och Landsbokhålleriets arkiv GIIa:39, s. 15, 23, 65, 67, 79–81, 96–98, 111, 130, LLA; Bräkne-Hoby kyrkoarkiv AI:43, uppsl. 986–1029, LLA. Olika numreringar användes vid olika tidpunkter. I artikeln används för enkelhetens skull nr 1–13.

¹⁷ Wirén (red.) 1962, s. 185–189.

¹⁸ Wirén (red.) 1962, s. 194, 203.

¹⁹ Wirén (red.) 1962, s. 354–360.

²⁰ Erixon 1928, s. 124–125; Rehnberg 1938, s. 545.

²¹ Olof Åkessons bomärke år 1677 (Skånska generalguvernementskansliets arkiv DIIIa:4, Bräkne härad fol. 15r, LLA). Sonen Per Olofssons bomärke ca år 1709 (Mantalslängder 1642–1820, Blekinge län vol. 7, s. 229, RA); släktskapet är sannolikt med tanke på namnet, gårdsinnehavet och bomärket. Sonsonen Olof Perssons bomärke år 1735 (Göta Hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAABB:296, Bräkne häradsrätts dombok 3/3 1737, § 55, VaLA), hans syster Anna Persdotters bomärke år 1754 (Bräkne häradsrätts arkiv FII:1, s. 1542, LLA) och hennes man Sven Åkessons bomärke år 1731 (Bräkne häradsrätts arkiv FIa:4, handlingar för år 1732, LLA); släktskapet framgår av Göta Hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAABB:296, Bräkne häradsrätts dombok 3/3 1737, § 55, VaLA. De två sistnämnda son Per Svenssons bomärke år 1760 (Bräkne-Hoby socken 10-BRÄ-23, s. 15, LM Blekinge); släktskapet framgår av Bräkne-Hoby kyrkoarkiv CI:3, s. 227, LLA. Per Svensson använde sitt bomärke ännu år 1790 (Bräkne-Hoby socken 10-BRÄ-23, s. 122, LM Blekinge).

²² Rehnberg 1938, s. 545.

²³ Rehnberg 1938, s. 546, 549.

²⁴ Erixon 1928, s. 125.

²⁵ Bräkne-Hoby kyrkoarkiv AI:2, s. 30, LLA; Bräkne-Hoby kyrkoarkiv AI:3, s. 29, LLA. Nils Torssons bomärke i Bräkne häradsrätts arkiv FII:3, s. 913, LLA. Tor Torbjörnssons bomärke i Bräkne-Hoby socken 10-BRÄ-23, s. 15, LM Blekinge.

²⁶ Bräkne-Hoby kyrkoarkiv CI:1, s. 317, LLA. Torbjörn Nilssons bomärke i Mantalslängder 1642–1820, Blekinge län vol. 4, fol. 89r, RA. Nils Torssons bomärke i Skånska generalguvernementskansliets arkiv DIIIa:4, Bräkne härad fol. 15r, LLA.

²⁷ Bröderna Brolme Staffanssons (Mantalslängder 1642–1820, Blekinge län vol. 3, fol. 89r, RA) och Måns Staffanssons (Bräkne häradsrätts arkiv FIa:2, handlingar till Bräkne häradsrätts hösting 1722, LLA) bomärken

från ca år 1699 respektive år 1722. Att de var bröder är sannolikt med tanke på deras patronymikon och att båda bodde på hemmanet Väby nr 7, där de efterträdde en Staffan Månsson som brukare (Mantalslängder 1642–1820, Blekinge län vol. 1, fol. 78v, RA).

²⁸ Häradskrivarens i Västra Blekinge fögderi arkiv FIA:1, uppsl. 18, LLA; Bräkne-Hoby socken 10-BRÄ-23, s. 16, LM Blekinge. Fadern Trued Nilssons bomärke i Mantalslängder 1642–1820, Blekinge län vol. 10, s. 227, RA. Släktskapet framgår av Bräkne häradsrätts arkiv AIA:10, Bräkne häradsrätts dombok 21/11 1744, § 86, LLA.

²⁹ Göta Hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAABB: 322, Bräkne häradsrätts dombok 21/11 1740, § 101, VaLA. Jöns Nilssons initial i Bräkne-Hoby socken 10-BRÄ-23, s. 16, LM Blekinge.

³⁰ Bräkne häradsrätts arkiv AIA:5, Bräkne häradsrätts dombok 28/2 1726, § 11, LLA. Bastian Hanssons bomärke i Bräkne häradsrätts arkiv FIA:5, handlingar till Bräkne häradsrätts vinterting 1733, LLA. Mats Larssons bomärke i Bräkne häradsrätts arkiv FIA:4, handlingar för år 1732, LLA.

³¹ Ronneby kyrkoarkiv AI:4, fol. 6v, s. 10, LLA; Bräkne-Hoby kyrkoarkiv AI:3, s. 39, LLA; Medelstads häradsrätts arkiv FII:19, s. 1030, LLA; Mantalslängder 1642–1820, Blekinge län vol. 47, fol. 163r, RA.

³² Olof Perssons bomärke år 1732 från Väby nr 2 (Bräkne häradsrätts arkiv FIA:4, handlingar för år 1732, LLA). Släktskapet framgår av Bräkne häradsrätts arkiv AIA:7, Bräkne häradsrätts dombok 3/3 1732, § 46, LLA. Olof Jönssons bomärke år 1733 från Väby nr 8 (Mantalslängder 1642–1820, Blekinge län vol. 24, s. 521, RA) är troligen en variant av styvfadern Hans Matssons år 1760 från samma gård (Bräkne-Hoby socken 10-BRÄ-23, s. 16, LM Blekinge). Släktskapet framgår av Göta Hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAABB:287, Bräkne häradsrätts dombok 8/3 1736, § 13, VaLA.

³³ Mantalslängder 1642–1820, Blekinge län vol. 27, fol. 144v, RA; Mantalslängder 1642–1820, Blekinge län vol. 72, s. 568, RA. Anna Persdotters bomärke i Bräkne häradsrätts arkiv FII:1, s. 1542, LLA. Karin Olofsdotters bomärke i Bräkne-Hoby socken 10-BRÄ-42, s. 49, LM Blekinge.

³⁴ Bengtas bomärke år 1716 i Bräkne häradsrätts arkiv FIA:5, handlingar till Bräkne häradsrätts vinterting 1733, LLA. Hennes sondotters man Mårten Vinnanssons bomärke år 1723 i Bräkne häradsrätts arkiv FIA:4, handlingar för år 1730, LLA. Mårten Vinnanssons hustru var dotter till Per Nilsson i Väby (Bräkne-Hoby kyrkoarkiv CI:1, s. 84, 185, LLA). Denne Per Nilsson var född omkring år 1659 (Bräkne-Hoby kyrkoarkiv CI:2, s. 39, LLA) och måste därför ha varit son till Nils Persson på Väby nr 4

och inte Nils Persson Kruse på Väby nr 5, vars son Per föddes först år 1684 (Bräkne-Hoby kyrkoarkiv CI:1, s. 135, LLA). Att Bengta var änka efter den förstnämnde framgår av att Nils Persson på Väby nr 11 ännu var i livet (Mantalslängder 1642–1820, Blekinge län vol. 12, s. 149, RA) och att Nils Persson Kruses änka Bengta Nilsdotter hade gift om sig med Tyke Månsson (Bräkne-Hoby kyrkoarkiv CI:1, s. 302, LLA; Göta Hovrätt. Advokatfiskalens arkiv EVIIAABB:82, Bräkne häradsrätts dombok 30/10 1708, § 17, VaLA).

³⁵ Bräkne häradsrätts arkiv FII:3, s. 767, LLA. Sigrd Jönsdotters bomärke i Bräkne häradsrätts arkiv FII:3, s. 772, LLA. Fadern Jöns Larssons bomärke år 1754 i Bräkne häradsrätts arkiv FII:1, s. 1276, LLA.

³⁶ Nahlén 1992, s. 37–38.

³⁷ Mantalslängder 1642–1820, Blekinge län vol. 4, fol. 89r, RA; Mantalslängder 1642–1820, Blekinge län vol. 9, s. 227, RA.

³⁸ Bräkne häradsrätts arkiv FIA:1, handlingar till Bräkne häradsrätts sommaring 1717, LLA.

³⁹ Bräkne-Hoby socken 10-BRÄ-152, s. 23, LM Blekinge.

⁴⁰ Bräkne häradsrätts arkiv FII:1, s. 1542, LLA; Bräkne-Hoby socken 10-BRÄ-23, s. 15, LM Blekinge.

⁴¹ Bräkne-Hoby kyrkoarkiv AI:4, uppsl. 20, LLA; Bräkne häradsrätts arkiv FII:3, s. 1085, LLA. Svärsonen Sone Olofsson använde samma bomärke som Bo Persson fast med ett streck mindre (Mantalslängder 1642–1820, Blekinge län vol. 47, fol. 162v, RA). Släktskapet framgår av Bräkne-Hoby kyrkoarkiv CI:5, s. 457, LLA.

⁴² Bräkne-Hoby socken 10-BRÄ-42, s. 28, LM Blekinge. Nils Torssons bomärke i Bräkne häradsrätts arkiv FII:3, s. 913, LLA. Sone Olofssons bomärke i Mantalslängder 1642–1820, Blekinge län vol. 47, fol. 162v, RA.

⁴³ Lindholm 1976, s. 41.

⁴⁴ Blekinge läns landskontors arkiv GIE:1, 1817 nr 8, LLA; Bräkne-Hoby socken 10-BRÄ-152, s. 23, LM Blekinge.

⁴⁵ Nahlén 1992, s. 40.

⁴⁶ Nahlén 1992, s. 38–39.

⁴⁷ Johansson 1977, s. 61–64.

⁴⁸ Nahlén 1992, s. 38.

⁴⁹ Erixon 1928, s. 125.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Landsarkivet i Lund (LLA)

Blekinge läns landskontors arkiv

GIE:1 Båtsmanskontrakt 1781–1817

Bräkne-Hoby kyrkoarkiv

AI:2 Husförhörlängder 1766–1772

AI:3 Husförhörlängder 1773–1779

AI:4 Husförhörlängder 1780–1785

- AI:43 Husförhörlängder 1886–1900
 CI:1 Födelse- och dopböcker 1677–1702
 CI:2 Födelse- och dopböcker 1703–1720
 CI:3 Födelse- och dopböcker 1721–1739
 CI:5 Födelse- och dopböcker 1750–1780
- Bräkne häradsrätts arkiv
 AIa:5 Domböcker vid ordinarie ting 1725–1726
 AIa:7 Domböcker vid ordinarie ting 1731–1732
 AIa:10 Domböcker vid ordinarie ting 1743–1747
 FIa:1 Inneliggande handlingar till ordinarie ting 1715–1718
 FIa:2 Inneliggande handlingar till ordinarie ting 1719–1725
 FIa:4 Inneliggande handlingar till ordinarie ting 1730–1732
 FIa:5 Inneliggande handlingar till ordinarie ting 1733–1749
 FII:1 Bouppteckningar 1738–1756
 FII:3 Bouppteckningar 1766–1790
- Häradsskrivarens i Västra Blekinge fögderi arkiv
 FIa:1 Mantalslängder för hela fögderiet 1744
- Medelstads häradsrätts arkiv
 FII:19 Bouppteckningar 1765
- Ronneby kyrkoarkiv
 AI:4 Husförhörlängder 1771–1788
- Skånska generalguvernementskansliets arkiv
 DIIIa:4 Bilagor till skrivelser från åtskilliga myndigheter och ämbetsmän: Kommissorialrätters protokoll och handlingar 1677
- Skånska generalguvernementskontorets och Landsbokhålleriets arkiv
 GIIIa:39 Jordeböcker 1671
- Landsarkivet i Vadstena (VaLA)
 Göta Hovrätt. Advokatfiskalens arkiv
 EVIIAABB:82 Skåne och Blekinge 1701–1819 1708
 EVIIAABB:287 Skåne och Blekinge 1701–1819 1736
 EVIIAABB:296 Skåne och Blekinge 1701–1819 1737
 EVIIAABB:322 Skåne och Blekinge 1701–1819 1740
- Lantmäterimyndigheten i Blekinge län, Karlskrona (LM Blekinge)
 Bräkne-Hoby socken
 10-BRÄ-23
 10-BRÄ-42
 10-BRÄ-152
- Riksarkivet (RA)
 Mantalslängder 1642–1820
 Blekinge län
 1 1691
 4 1700
 7 1709
 9 1711
 10 1714
 12 1719
 24 1734
 27 1759
 47 1775
 72 1804
- Litteratur*
- Bergsten, Valter, *Bomärken i Medelpad*, Det gamla Medelpad 10, Sundsvall 1981.
- Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene*, band 2, Köpenhamn 1933.
- Erixon, Sigurd, »Bomärken i en Västmanlandssocken», *Nordiskt folkminne. Studier tillägnade C. W. von Sydow* 21/12 1928, Stockholm 1928, s. 123–125.
- Johansson, Egil, *The history of literacy in Sweden in comparison with some other countries*, Educational reports 12, Umeå 1977.
- Lindholm, Carl, *Bomärken*, Skrifter utgivna av Genealogiska föreningen 9, Stockholm 1976.
- Nahlén, Johannes, *Bomärken i Lockne socken*, Lockne hembygdsförenings skriftserie 18, Lockne 1970.
- Nahlén, Johannes, *Egna märken. Om bomärken och märkessamling*, Umeå 1992.
- Rehnberg, Mats, »Bomärken», *Grudbo på Sollerön. En byundersökning tillägnad Sigurd Erixon* 26/3 1938, Stockholm 1938, s. 541–557.
- Scheffer, C. G. U., »Bomärke», *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformations-tid*, band 2, Malmö 1957, sp. 73–74.
- Skånberg, Tuve, *Glömda gudstecken. Från fornkyrklig dopliturgi till allmogens bomärken*, Bibliotheca historico-ecclesiastica Lundensis 45, Lund 2003.
- Skånberg, Tuve, »Bomärkenas historia och symboliska betydelse», *Ale* 2004:1, s. 1–8.
- Wirén, Folke (red.), *Bräkne-Hoby. En sockenbok redigerad av en hembygdsförening*, Karlshamn 1962.

Tullcontrolleuren Christopher Barfoth

Av Bertil Wulff

Fristående forskare, Stockholm/Torekov

»Christopher Barfoth tillhörde en gammal dansk-svensk släkt vars medlemmar är kända långt in i medeltiden, om man nu inte vill helt acceptera hypotesen att släkten skulle direkt härstamma från kung Magnus Barfoth som levde på 1000-talet. Den äldste kände stamfadern för den svenska grenen av släkten var Jacob Barfoth, vars son Henrik dog som kyrkoherde i Årstad och Asige. Dennes son Gabriel hade varit kyrkoherde men slutade sina dagar som gästgivare i Fläskjum i gamla Älvsborgs län år 1717. Hans son Christopher hade med sin hustru Christina Paulina sonen Gabriel f. 1724, skeppare och handelsman i Halmstad och död där 1773. I dennes äktenskap med Sofia Hamman föddes 1760 i Halmstad sonen Christopher, den blivande tullkontrollören och donatorn.»

Så här beskriver tullförvaltaren och släktforskaren Gunnar Bergström tullkontrollören Christopher Barfoths släkthistoria.

Efter skolgång i Halmstad som avslutades med privatundervisning i »språk och Wettenskapen» fick Christopher Barfoth en tjänst vid Halmstads postkontor. År 1781 blev han antagen till extra ordinarie kontorsskrivare i »General Landtulls Andra kammarkontor i Stockholm» och 1782 fick han som 22-åring och nyutnämnd tulljaktuppsyningsman tjänst i Torekov som befälhavare på tulljakten där. För att bättre förstå den verksamhet han skulle tjäna i 40 år kan det vara på sin plats med en kort tullhistorisk utveckling.

Historisk tillbakablick

Tullverksamhet och strandfogdar har funnits sedan lång tid tillbaka. Om vi håller oss till Norden så kan de äldsta spåren av tull härledas till slutet på 1100-talet i samband med handel på Gotland. Vidare nämns det i handlingar från 1200-talet att Birger Jarl gett tullfrihet åt Lübeck och Hamburg. Gustav Vasa var ivrig att driva in skatt till kronan och däri ingick också indrivande av tullar. År 1536 införde han tull på importerade varor där tullen uppgick till 5 procent av varans värde. År 1552 utfärdade han Sveriges första tullstadga.

I danske kung Fredrik II:s sjölag från 1561 nämns strandfogdar som hade till uppgift att tillvarata kungens rätt vid strandningar. I Sverige sköttes ännu en bit in på 1600-talet

den allmänna uppsikten över trafiken till och från utlandet vid kuster och landgränser, huvudsakligen av civilförvaltningens ståthållare, landshövdingar och fogdar.

Huvudavsikten med tullar är att ge inkomst till staten, men också att skydda interna näringsintressen, som en näringspolitisk åtgärd. Skyddstullen avser att reglera importen och därmed värna om den inhemska produktionen. Finanstullen är en mer renodlad inkomst på utländskt gods. Redan på 1630-talet var Axel Oxenstierna pådrivande för att utveckla ett varutullsystem och effektivisera indrivandet av tullarna.

En utökad utrikeshandel styrdes via så kallade stapelstäder, vilket innebar en koncentration av varuflödet till ett fåtal platser för att på så sätt kunna effektivisera kontrol-

len och administrationen och därigenom tillföra staten ökade inkomster. Detta system stadfästes i 1636 års stadgar för utrikeshandeln. Vid den tiden fanns det sju stapelstäder som fick bedriva handel med utlandet: Stockholm, Nyköping, Norrköping, Söderköping, Västervik, Kalmar och Göteborg. År 1860 hade antalet vuxit till 38 städer.

Efter hand som systemet med varutullar utvecklades, blev det nödvändigt att mera effektivt försöka förhindra olovlig in- och utförsel av varor över sjö- och landgränserna. Samtidigt som systemet med stapelstäder infördes genomfördes en grundlig reformation av tullverksamheten och en första generaltullförvaltare tillsattes varför året 1636 brukar räknas som Tullverkets födelseår. År 1638 omfattade tullens personalstat 56 man varav två strandridare var stationerade i Kalmar. I enlighet med generaltullförvaltarens förslag till stat det året anskaffades för sjöbevakningen förutom strandridarna tulljakter för tillsynen utefter kusterna. Härmed hade grunden lagts för en särskild kustbevakning.

Bevakningen var från början av mycket begränsad omfattning, men byggdes ut successivt allteftersom Sveriges kuster avsevärt förlängdes vid mitten av 1600-talet genom frederna i Brömsebro och Roskilde. Med Karl XI:s envælde följde en starkare styrning av tulladministrationen liksom av den övriga statsförvaltningen och en viss allmän uppryckning skedde. För att göra tullmännen ute i landet mer motiverade att bekämpa smuggeriet fick de behålla en fjärdedel av beslagens värde. Den andra fjärdedelen tillföll tullnären på orten och resten behöll kronan.

Under hela frihetstiden och fram till mitten av 1800-talet reglerades den svenska tullstraffrätten i en rad förordningar, vilka med korta mellanrum avlöste varandra. Ett merkantilistiskt tänkesätt med syfte att hjälpa inhemska industrier och näringar ledde till en intensiv reglering av handeln. I linje med

detta ekonomiska betraktelsesätt kom utländska varor att i stor utsträckning betraktas som överflödiga eller rent av skadliga och genom påbud och förordningar, så kallade överflödsförordningar, förbjöds införsel av sådana varor. År 1739 utfärdades en förordning som upptog mer än 400 varor som var införselförbjudna.

Den brottslighet, som innebar överträdelse av förbuden mot införsel av en vara, benämndes lurendrägeri (lurendrejeri). Som regel skulle i samband med införsel eller utförsel av lovgiven vara erläggas tull till kronan och underlåtenhet att göra så benämndes tullförsnillning. Straffen för överträdelse av förbuden var vanligen penningböter och konfiskation av godset. Därutöver kunde i vissa fall också transportredskap såsom fartyg, hästar och kärror förverkas till kronan. Förverkat gods såldes på auktion.

Synen på vilka straff som skulle utdömas för brott mot gällande förordning och synen på tulltjänstemännens befogenheter vid beivrande av brott liksom graden av premiering av goda insatser växlade. Allteftersom smuglingen tilltog skärptes straffbestämmelserna för olovlig varuinförsel. 1739 års lurendrejeriförordning var sträng, men från det politiska systemskitet 1759 och under återstoden av 1700-talet bedömdes smuglingen jämförelsevis mildt av lagen.

År 1799 tillträdde en strängare tullregim, som sedan styrde fram till 1825. Därefter och in i vår tid har straffen för smugling åter varit förhållandevis milda. Svårigheterna att få de talrika förbuden åtlydda framgår av de många förordningar i ämnet i vilka det ständigt klagades över en tilltagande smugling.

Utvecklingen inom tullen och speciellt kustbevakningen gick långsamt genom åren trots att smuglingen blomstrade på grund av alla olika handelshinder som bevarades ända fram emot 1800-talets mitt. Tullkontrollen räckte inte till, den saknade resurser, effekti-

vitet och samordning. Tjänstemännen var inte tillräckligt många, inte tillräckligt nitiska och var inte alltid otillgängliga för korruption; plikttroheten var begränsad.

För att råda bot på några av dessa brister och för att höja statens intäkter förpaktade man verksamheten (arrenderade ut den). Ett första, helt privatägt företag, Generaltullarrendesocieteten, arrenderade enligt kontrakt med kronan Sveriges tullar år 1726–65, de första tio åren mot en årlig arrendeavgift av tio tunnor guld. Överskottet på indrivna tullar tillföll bolaget. Ett andra nu delstatligt bolag, också det benämnt Generaltullarrendesocieteten vari staten ägde en fjärdedel, drev sin verksamhet 1777–82, och ett tredje, också delstatligt bolag, arrenderade tullarna 1803–12. Gemensamt för alla tre bolagen var att man gav de högre tulltjänstemännen del i vinsten för att försöka stärka plikttrogenheten och motverka korruption.

Då som nu fördes under hela 1700-talet en livlig debatt i riksdagen om vem som skulle utföra »offentliga» tjänster – det privata eller staten – och om lämpligheten av att göra vinst på verksamheten. Idéer om att förpakta skatteindrivning hade egentligen funnits långt tidigare. Arrendefogdar som drev in skatt till staten förekom långt tillbaka i tiden och tillämpades senast under Gustav II Adolfs tid på 1600-talet. Med 1809 års regeringsform förbjöds förpaktning av kronans inkomster.

Genom kungligt brev den 23 december 1812 tillsattes en ny generaltulldirektion som från och med 1813 övertog förvaltningen av rikets tullar. Efter 1813 har tullindrivning varit en kontinuerlig statlig verksamhet, sedan 1825 bedriven av Generaltullstyrelsen, senare benämnt Tullverket.

Kustbevakningen med strandridare som blygsamt startade i Kalmar 1638 med två man hade 1670 utökats till 30 man i hela riket varav tio i Skåne med tre man statione-

»Mutan» Tullare som såg mellan fingrarna vid införsel av förbjudna varor dömdes ärelös till arbete vid kronans smedja eller fästning. Han förlorade för all tid möjligheten till statlig tjänst. Sydsvensk bonadsmålning från 1800-talets början. Ur Anders Erikssons bildsvit Marknadsresan. Hallands museum. Foto Charlotta Sandelin.

rade i Helsingborg och två i Halmstad. Sin första instruktion fick de först 1680 vari angavs att strandridarens uppgift var att *stadigt giva akt på vinden och väderleken särskilt när han märker att vädret sig så fogar, att något skepp eller farkost med bekvämlighet på en eller annan ort i hans trakt kunde landa, då skall han ingalunda försumma att både natt och dag visa en särdeles vigilence*

Kustbevakningen sköttes först av så kallade strandridare, en lägre tulltjänsteman. 1832 ersattes dessa av kustuppsyningsmän, här i 1833 års uniform. Konstnär okänd.

och vakenhet, att icke något förbjudet eller oförtullat gods må inpraktiseras. Dessutom skulle strandridaren vinnlägga sig om att förvärva god kunskap om befolkningen i distriktet, men också skapa goda kontakter med ortsbefolkningen inom sitt län (bevakningssträcka) vilket var en förutsättning för att kunna lösa uppgiften.

Yrket var både ensamt och farligt och en alltför nitisk strandridare uppskattades inte av ortsbefolkningen. Till sitt skydd hade han både musköt och sabel och till sin hjälp andel i det beslagtagna godset, vilken till del kunde användas till att köpa tips om smugglare från ortsbefolkningen. Lönen kunde vara 150 daler per år för strandridaren. Han fick själv skaffa och utrusta hästen, och till hästens utfodring anslogs 45 daler och till hästens skor och mundering nio daler.

1799 års tullförordning

Den tullstraffrätt som Christopher Barfoth huvudsakligen hade att förhålla sig till var 1799 års *Förordning til förekommande af Lurendrägeri och Tullförsnillning* med förhållandevis stränga straff för smuggling, vittgående befogenheter för tullarna och riklig belöning till »beslagare» dvs. angivare. I förordningens första artikel stadgades om straff för lurendrejeri och tullförsnillning. Den som till riket införde olovlig vara eller dolde vara som för införsel var förbjuden skulle första gången böta 50 riksdaler (rdr) om varans uppskattade värde understeg denna summa. Om varans värde översteg 50 rdr skulle i böter uttas varans fulla värde. Den som andra gången eller oftare begick en sådan gärning skulle plikta 600 rdr om varan värderades till mindre än 500 rdr och varans dubbla värde om varan värderades till över 500 rdr. För lurendrejeribrott över 50 rdr tillkom även att den brottslige förlorade sitt medborgerliga förtroende och vid andra resan förlorade sina

medborgerliga rättigheter och dömdes till näringsförbud. Vid tredje resan tillkom två timmar vid skampålen utanför kyrkan. I alla fall av lurendrejerimål dömdes varan förverkad till staten. Införde någon gods som för införsel var tillåtet och undandrog sig tullbetalning, således försnillade »Kronans tull», dömdes denne att plikta en fjärdedel av varans värde och varan förverkades till staten.

De böter som här anges skulle indrivas från brottslingens egendom så långt den räckte. Om brottslingens tillgångar inte kunde täcka bötesbeloppet omvandlades resterande böter till straffarbete. Resterade brottslingen med upp till 50 rdr gav det sex månaders straffarbete, upp till 100 gav sju månader, upp till 200 gav åtta månaders straffarbete och så vidare med tillökning av en månad för varje hundratal rdr. Maximalt kunde böter förvandlas till tre års straffarbete.

I förordningens andra artikel angavs hur man skulle förfara med tullpersonal som själv ägnade sig åt lurendrejeri eller såg mellan fingrarna med sådan brottslighet. Den personalen dömdes ärelös och till arbete vid *Kronans smedja eller fästning tre eller fler år, eller, om brottet det förtjänar, till livstid.*

Tredje artikeln behandlade beslagare, det vill säga angivare och deras rätt och andel, och stadgade att *vem det vara må genom vars försorg något lurendrejeri upptäcktes så att verkligt beslag därå följde, skulle utan att vidare med sakens utförande vara besvärad, njuta hälften av böterna, tillika med 60 procent av det värde som erhöles för utländsk förbjuden vara vid offentlig auktion. För tillåten vara, som undan tullen försnillades, njöt beslagaren hälften av både böter och den behållna auktionssumman.* Som beslagare räknades även tullpersonal.

Vad gäller tullpersonalens rätt att anställa husvisitationer för uppbringande av smuggelgods reglerades den rätten i artikel VIII. Denna rätt hade under frihetstiden varit före-

mål för ett flertal olika regleringar, än i inskränkande och än i utvidgande riktning. Den 16 juli 1776 utfärdade Gustav III förbud mot sådana visitationer, och för 1778 års riksdag utlade han att *denna åtgärd stred mot Regeringssättets grunder och emot den Ed Han, wid sin Kröning, Sina undersåtare swurit, at beskydda deras husfred.*

Redan 1785 blev husvisitationerna i viss utsträckning återinförda, och i 1799 års luren-drejeriförordning gavs en långt gående befogenhet för överbetjänter vid Tullverket att anställa »jagning» eller undersökning efter förbjudet utländskt gods. Men »jagning» skulle dock ske restriktivt och icke om natten. Var tullpersonalen ute i ogjort väder kunde de bli bestraffade.

Trots de strängare reglerna, trots att Kungl. Maj:ts nådiga förordning i februari varje år lästes upp från predikstolen och trots förstärkning av tullens organisation ökade smuglingen i början av 1800-talet och smugglarna blev alltmer hårdföra. År 1832 kom därför ett nytt organisationsbeslut. Kustbevakningskåren i sydöstra, södra och västra distrikten förstärktes ytterligare och ställdes på militär fot och försågs med vapen. Samtidigt fastslogs att kåren skulle med hänsyn till den »disciplinära ordningen» försees med uniform. Uniformen skulle ha såväl en yttre som en inre funktion; utåt skulle den inge respekt och förtroende för statsapparaten, dess regelverk och tjänstemän, inåt skulle den betona den administrativa strukturen och inge ämbetsmännen stolthet och kåranda.

Men kåren hade att kämpa emot ett begränsat folkligt stöd. Överflödsförordningarna var inte populära och det fanns gott om villiga köpare till varor som hade märkligt låga priser eller som var förbjudna att föras in i landet. Inget tyder på att det bara var landets fattiga som glatt betalade för smuggel-gods. Människor ur alla samhällsskikt var med och köpte.

Tullflagga åren 1844–1897. Det var bötesstraff på att inte stanna upp för denna symbol. Internationella Signalboken : officiell upplaga 1886, Statens Maritima museer.

Helsingborgs sjötullkammare

Helsingborg fick sina rättigheter som stapelstad 1658 och en sjötullkammare som i sin ledning hade en tullnär. Till sin hjälp hade denne en kontrollör, två besökare (visitörer) och två strandridare. I tulldistriktets uppgifter ingick bevakning av kuststräckan mellan Råå och Båstad, vilken bevakades av tulljakter och strandridare.

Efter hand växte organisationen, bland annat med fler strandridare och med bevakningsplats i Torekov som utrustades med tulljakt, vilken hade att bevaka strand och vatten från Kullen till Båstad. De två nordvästligaste länen eller bevakningssträckorna i Skåne var den 2½ mil långa sträckan Ängelholm–Torekov och Torekov–Båstad på cirka 1½ mil.

Jaktuppsyningsman Barfoth

När Christopher Barfoth fick tjänst i Torekov 1782 kom han till ett samhälle med cirka 300 individer i ett femtiotal hus. Av medlemsförteckningen i Torekovs skeppares enskilda änkekassa framgår att det vid denna tidpunkt fanns ett fyrtiotal skeppare i Torekov, varav ett trettiotal aktiva som huvudsakligen seglade sina jakter utefter västkusten till Göte-

borg och Uddevalla i norr och Malmö och Köpenhamn i söder, men även till Karlskrona samt Lybeck och Stralsund på andra sidan Östersjön. I Torekov fanns lotsstation, tullstation och bärgningsbolag. Chef för tullstationen var tulluppsyningsmannen Carl Sommarin och strandridaren som bevakade Bjäres kust från Ängelholm till Torekov var sedan 1778 Jonas Ekström.

Som underlydande och besättning i tulljakten hade Barfoth de två jaktbåtsmännen Pål Stephansson och Jöns Arfvidsson. Det var förmodligen dessa två som stod för seglingen. Barfoth själv förefaller ha varit landkrabba och inte besuttit några framstående sjökunskaper. Tulljakten de seglade var sannolikt en öppen eller halvöppen sprisegelriggad snipa med toppsegel i lättvind och kanske av sex till åtta meters längd och som förde den tretungade svenska örlogsflaggan. Troligen först mot mitten av 1800-talet fick tullen i Torekov en däckad gaffelriggad tulljakt som från 1844 förde den tretungade svenska flaggan med unionsmärket och mitt i det gula korset ett vitt fält med ett gyllene kungligt krönt T. Det var bötesstraff på att inte stanna upp för denna symbol. Om så inte skedde blev det fråga om »prejning».

Första steget vid prejning var att med kronoflaggan eller senare tullflaggan hissa »*Signal till tillämnad visitation*». Om det inte hjälpte, avlossades löst prejningsskott. Om fartyget inte då heller reagerade, sköts ett skarpt skott, dock inte i riktning mot fartyget. Samtidigt forcerades tulljakten med segling eller rodd, för att kunna nalkas båten på anropningshåll. Efterkoms inte anropet, »*må för båtens anhållning ytterligare lossas ett skarpt skott, så riktat att kulan går tätt före eller akter om båten*».

Som tulljaktuppsyningsman, eller kortare jaktuppsyningsman, var Christopher Barfoth den högsta tjänstemannen ombord på tulljakten och hans uppgift var densamma som för

strandridare det vill säga att upptäcka och förhindra olovlig in- och utförsel av varor genom att »*ständigt ge akt på allt som rörde sig, såväl till sjöss som på kusten – blicken alltid riktad mot havet!*» Han hade befogenhet att granska skepparens märkrulla och fartygets last. Om det fanns mer gods på fartyget än vad märkrullan angav kunde uppsyningsmannen på tulljakten beordra och beledsaga fartyget till närmaste packhus för att få godset granskat.

Rapporter till Sjötullsrätten

Av de rapporter som Christopher Barfoth vid olika tillfällen lämnade in till sjötullsrätten i Halmstad, den domstol som på 1700-talet dömde i tullmål inom det distrikt Barfoth verkade, får man en bild av honom som en synnerligen energisk, djärv och oförskräckt man som ofta utsattes för faror och svårigheter. Med väl utvecklat sinne för dramatik skildrar han livfullt händelseförloppen och glömmar inte att framhålla den egna insatsen och dugligheten.

En sådan rapport som här återges handlar om tulljaktens förolyckande i Skepparkrokens hamn den 26 september 1785.

Ödmjuk berättelse¹

I sådan avsikt var det jag den 22/9, gynnad av en fördelaktig vind och vackert väder, begav mig till segels med tulljakten ifrån Torekov för att uti de i Ängelholmsbukten belägna hamnar förrätta min tjänstgöring. Förden skull seglade jag först in åt Grytehamn, varifrån jag vidare följande dagen begav mig till Skepparkroken. Efter 2:e dagens vistande därstädes lyftade jag ankar den 26 därpå följande om morgonen i tanke att segla till Hallsåhamn. Men som ett hårt blåsande väder ganska hastigt överföll mig, då jag var något ut till sjöss kommen, blev jag därigenom tvungen att åter begiva mig till Skepparkro-

ken. Efter anländandet uti hamnen därstädes lät jag förtöja tulljakten med både ankare och dragg, försedda med nya och starka tåg, emedan efter allt utseende ett svårt väder tillstundade. Samma dag efter middagen förökade vädret sig med en sådan häftighet, att snart var en fullkomlig storm, vilken dock tilltog mera våldsamt mot aftonen. Och som tulltjänstemännen ännu voro ombord på tulljakten, sågo de sig bragta i yttersta nöd och förlägenhet. Naturens röst kallade mig till deras undsättning, varför jag, till att rädda deras liv, vågade mig med några man ifrån byen – dock icke utan livsfara – ut med båt till tulljakten. Tågen försågos och kläd-des ånyo, innan vi begåvo oss ifrån jakten, och bragtes i den ordningen att såvida möjligt var kunna motså. Så snart sådant var skett och ingen människa längre kunde ombord kvarbliva, utan tillika bliva ett rov för de svallande vågornas grymma raseri, lämnades tulljakten vid infallande mörker om aftonen åt allmaktens styrelse, varefter vi med största livsfara igenom bränningen nådde landet. Långt ifrån att avtaga tilltog stormen med de förfärligaste ilningar hela natten, att dess like på många år icke varit, detta oaktat bibehöll sig dock likväl tulljakten om natten till dagbräckningen, då stormen som allra häftigast och utan all beskrivning rasade, måste tulljakten för de skyhöga henne anfallande vågorna äntligen giva vika, då hon av 2:e starka brottsjöar översköld i min samt fleras åsyn skärade sig i sank, dock utan att någotdera av de för henne liggande tågen avbrista eller i minsta slogo fel. Stormen fortfor med lika häftighet till mitt uppå dagen, då vädret något stillade sig. Ock som tulljakten ännu syntes emellan vågorna och tågen till henne, som dessutom icke heller syntes vara alldeles sönderslagna, vart jag ännu omtänt om något medel till densammas bärgande. Till den ändan lät jag, så snart vädret stillade sig så mycket att man

kunde komma ut ur hamnen med båt, tulljaktbåtsmännen jämte några andra gå ut med tåg och slå uti den från tulljakten inemot landet stående alldeles nya draggtrossen, varefter jag med tillhjälp av en myckenhet av folk, sedan jag först låtit lyfta ankaret och draggen, företog mig med yttersta bemödande och sorgfällighet att vinda tulljakten till landet. Arbetet fortsattes med den iver och försiktighet, som ett så angeläget verk fordrade, vilket ock hade den lyckliga verkan, att vi fingo tulljakten upp på landet emot aftonen, då den befanns jämte aktre överbyggnadens frånbräckning, hava dessutom i synnerhet uti ena sidan tagit tämligen stor skada. Att tulljaktens tillbehör såsom tågvirke, flaggor, rundholt samt det minsta med det största är oskatt blivit bärjat på stranden, utom seglen som förut voro gamla och utslitna samt med detta års slut kasserade, vilka alldeles befunnos sönderrivna. – Av denna berättelse så ock härjämte i avskrift bifogade bevis utgivit av dem i Skepparkroken, som varit närvarande vid förenämnda strandning, behagade Sjötullrätten inhämta, att denna händelse icke timat igenom min eller jaktbåtsmännens minsta vårdslöshet. Halmstad den 28 september 1785 / Christopher Barfoth.

Kustbevakningen fick under den tid det tog att reparera tulljakten inskränkas till vaksamma ögon från strandridare Jonas Ekström som till häst på väl upptrampad stig utefter kusten bevakade stranden och havet utanför.

Christopher Barfoth upplevde många gånger seglatserna med tullbåten som så farliga att de skedde med livet som insats och ibland var det faktiskt så. Under en färd till Halmstad med tullbåten den 28 september 1787 fick den en stormby över sig och kapsejsade varvid såväl befälhavaren, tulluppsyningsman Carl Sommarin, som fru Ingeborg Sommarin, jaktbåtsmännen Pähl Stephans-

son och Jöns Arfvidsson och Arfvidssons 14-åriga dotter Helena samt änkan Kierstii Beck, det vill säga samtliga ombordvarande, drunknade. Det innebar att all personal vid tullstationen i Torekov förolyckades förutom Christopher Barfoth som blev ensam kvar. Ny bemanning fick rekryteras. År 1788 tillträdde tulluppsyningsman Schoug (f. 1750) som chef för tullen i Torekov, och nya jaktbåtsmän blev Nils Hallgren, Esbjörn Norman och Pål Åkesson. I de få bevarade tullmålen från senare delen av 1700-talet förekommer det rapporter om beslag, som Barfoth gjort, i regel är de av mindre intresse. Om ett mer spektakulärt sådant som till och med förorsakade diplomatiska förhandlingar mellan Danmark och Sverige kring år 1793, berättar tullförvaltaren Gunnar Bergström i sin artikel i *Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1960*.

Upprinnelsen var att det hade kommit till Barfoths kännedom att en last med bokvirke, som Skepparkroksjakten *Unge Tobias* intagit i Magnarp vid Skälderviken för en handlande Brembergs i Ängelholm räkning, var avsedd att olovligen utföras till Danmark och icke såsom framgick av det i Ängelholm utfärdade tullpasset levereras till Helsingborg. För den skull vidtog han sina mått och steg och seglade med tulljakten från Torekov, enligt egen utsago med livet som insats, mot Kulalandet och Viken. *Då jag kommit halvvägs på bukten mot Kullen, tilltog vädret med den häftighet, att jag snart trodde mig med folk och tulljakt bliva ett rov för de upprörda böljorna. Icke desto mindre länsade jag, dock med största livsfara, och efter tre timmars seglats inkom vid infallande mörker uti Vikens hamn.*

I Viken lämnade han tulljakten och hyrde en annan jakt som inte kunde förknippas med tullen och seglade över till Helsingör. Strax söder om staden upptäckte han jakten *Unge Tobias* som lätt igenkändes på sina röda segel

och lade sig i bakhåll. En dag gick och en natt utan att någon lossning av lasten företogs, men under dag två flyttade sig *Unge Tobias* till en position ½ mil väster om Helsingör och två andra jakter lade sig långsides och lasten läktrades över. Barfoth kunde ta dem på bar gärning och beordrade stopp i lastningen och tog fartyg och last i beslag. Han beordrade några av sina män att segla över jakten till Viken och under eskort av Torekovs tulljakt vidare till Hallands Väderö där han uppsökte säker hamn för att sedan med sydvästlig vind nå Halmstad och sjötkammaren. Redan påföljande dag samlades Halmstads sjötkullrätt för att avgöra ärendet. Rätten ansåg att Barfoth till punkt och pricka följt sina instruktioner som stadgade:

Finner Leutnanten i Siön någon, efter Pass och Documenter till någon viss StapelStad destinerad, men ei i rätta kosan stadd Fahrkost utan at honnom någon nöd dertill tvungit, eller om Fahr-kåsten i en misstänkt Hamn attraperad blefwe, uppbringar Leutnanten den til nästa inlopp eller TullCammare, där Skepparen och Lotsen, om någon varit ombord, ställes för Sjö-Tullrätt. Beträdes Skepparen utan nöd i rätt Farwattnet, eller i misstänkt hamn, inlupit, förfares därmed efter Segel-Ordningens 4§ samt Lotsen, som honnom utan nöd dit lotsat, straffas med 7 gånger Gatulopp.

Utslaget blev enligt Bergström att svaranden pliktfälldes till 1 000 daler silvermynt i böter, varav hälften tillföll kronan och andra hälften Barfoth. Dessutom blev lasten förklarad »konfiskabel» och skepparen skyldig att plikta halva varans värde, 20 rdr och 30 skilling Specie. Även böterna tvåskiftades mellan kronan och Barfoth, och det tillkom Barfoth att väcka åtal mot såväl befraktaren som rederiet, om han kunde skaffa erforderlig bevisning. Mot domen reagerade danskarna och den danske utrikesministern A P Bern-

Vid tiden för sekelskiftet 1700/1800 var Torekov ett sjöfolkssamhälle på Bjärehalvön i nordvästra Skåne med ett sjuttioal hushåll och omfattande kustsjöfart, tull- och lotsstation. Foto av tavla målad av Per W Cedergrén omkring 1856. Utsnitt. Foto John Nygren.

storff ingav en not till Sveriges regering med klagomål över att detta beslag skett under »dansk vall», varigenom territorialrätten ska ha blivit »nära träd». Ministern fann vidare att beslagaren borde ställas till ansvar för förment utövad våldsamhet inom danskt territorium.

Något låg det kanske i ministerns klagomål, ty anständiga stater emellan gällde att *egendom som beslagas i anledning av smugglingsbrott skall principiellt tillfalla den stat på vilkens område egendomen befinner sig vid tidpunkten för åtgärden*.

Med sjötullkontrollörs fullmakt

År 1795 blev det chefsbyte igen vid tullstationen i Torekov. Tulluppsyningsman Schoug avled och ersattes med Jonas Gram som närmast kom från en tjänst i Marstrand. Året därpå utnämndes Christopher Barfoth till

jaktlöjtnant vid Dalarö, men blev på egen begäran frikallad från tjänstens mottagande, och blev sjökontrollör den 17 februari samma år. Hans arbetsuppgift var fortfarande att vara befälhavare på tulljakten i Torekov och som besättning hade han jaktbåtsmännen Hallgren, Norman och Åkesson fram till 1795. År 1796 fick Barfoth ny besättning som stannade till 1806 då männen avfärdades som *gamla, sjukliga och orkeslösa* och förpassades till en tillvaro som fattiga pensionärer och som sådana fick dra sig fram med lite husbehovsfiske.

Chef för tullstationen i Torekov

I augusti 1806 befordrades Christopher Barfoth till överuppsyningsman och chef för Torekovs tullstation. Han lämnade därmed det direkta chefskapet på tulljakten. Han hade år 1805 av sin chef, tullförvaltaren i

Halmstad, fått följande vitsord: *Christopher Barfoth är nykter, sedlig och kunnig, skriver väl och söker tillfullogöra sina skyldigheter. Förtjänar Höga Wederbörandes åtanke till någon förnämligare tjänst.* Han blev befordrad och efterträdde Jonas Gram som hade tillträtt 1795 och avslutat sin tjänst 1805.

En av Barfoths första uppgifter som chef var att rekrytera ny besättning till tulljakten. Han kom att ha bekymmer med många byten av jaktbåtsmän. Som strandridare sedan 1791 hade han Sven Tilljander (f. 1760) vilken 1816 ersattes med Anders From. Om honom skrev chefen för Skånes kustbevakning, tillika chef för Malmös kustbevakning, N. Nilsson följande omdöme: *Vaksam och driftig i sin tjänsteutövning, biträder controlleur Barfoth uti bevakningen, har en lång kust att bevaka från Engelholm till Torekov, utgör ungefär 2 ½ mil, njuter endast 16 shilling uti dagtraktamente och ingen hästlega. Han förtjänar att vinna någon uppmuntran, synes vara driftig och pålitlig uti sin tjänsteutövning.*

Från och med år 1810 sorterade Torekovs tullstation under sjö tullkammaren i Helsingborg. Barfoths nye chef blev Fredrik Wilhelm Cöster (1773–1826), vars familj under hela 1700-talet hade tjänat grova pengar på *Södra Dykeri och Bergnings Compagniet*, ett företag som hade monopol på bärgning av fartyg och fartygslaster utefter Sveriges kust från Strömstad till Åhus och som hade en station i Torekov. Cöster tillträdde sin tjänst som tullförvaltare i maj 1810 och avgick med döden 1826, inte helt lottlös.

I »Personella berättelser och anmärkningspunkter avgivna av sjö- och gränstullkammarna» som upprättades årligen lämnade överordnade chefer omdömen om sina underlydande, ofta mycket slentrianmässiga omdömen. »Nykter», »skicklig», »ordentlig» och »pålitlig» förefaller ha varit honnörs-egenskaper framför andra. Efter ett drygt

halvår i tjänsten skrev Cöster ett högst avvikande omdöme om Barfoth: *En ordentlig och beskedlig man; likväl något villrådig; mindre av saknad kännedom, än av fruktan av att misstaga sig.*

När Cöster lärt känna Barfoth blev omdömena de följande åren mer positiva, men också mer slentrianmässiga. Då kunde det stå: *Förenar med mycken flit och duglighet i tjänst ett ganska anständigt lefnadssätt.* Man får förmoda att det var ett 1700-tals-»ganska» som på den tiden var ett förstärkningsord som närmast kunde översättas med »synnerligen». Det sista omdömet Cöster skrev 1820 om Barfoth var att han var *sjuklig men ordentlig i tjänsten samt anständig i sitt leverne.*

Vad var det då som smugglades i Öresund och vid Bjärehalvön och vilka beslag gjordes? Under 1700-talet och fram till mitten av 1800-talet var smuggling av tyg vanligt, såväl bomulls- som sidentyg. Svenska staten ville nämligen få i gång en textilindustri i Sverige och införde tullavgifter och importförbud för att förhindra att utländskt tyg kom in i landet. Under andra hälften av 1820-talet lär man ha smugglat in upp till hälften så mycket bomulls- och sidenvävnader som de som förtullades lagligt. Andra smuggelvaror var de med höga tullar belagda »överflödsvarorna» vin, sprit, kaffe, kakao, te och danskt rörsocker från Västindien.

Jaktuppsyningsmannen med sina båtsmän fick ibland utveckla stor energi för att nå resultat, som till exempel en vårdag på 1820-talet då de i sin tullbåt utanför Torekov fick syn på en misstänkt fiskebåt, och tog upp jakten på densamma och lyckades efter flera timmars hård rodd uppbringa den. Fiskebåten visade sig vara lastad med spannmål, men när man vände på sädeslasten hittade man mängder med smuggelgods. Flera oxhuvud rom, en pipa vin,² 18 förpackningar tobak, tio mattor med mera. Konfiskationsvarorna

inom tulldistriktet såldes på auktion i Helsingborg. Vanligen fem gånger om året hölls auktioner som annonserades i tidningarna.

Torsdagen den 10 nästkommande augusti kl. 9 försäljes genom offentlig auktion uti Kungl. Generaltullstyrelsen hus härstädes nedanskrifne under confiscationsanspråk anhållne, förbrutne, dömda varor nämligen: Så följde en specifikation vanligen bestående av ett 20-tal varor, ibland det dubbla. Det var alls inte bara »överflödsvaror» som smugglades utan väl så ofta rena vardagsvaror som sagogryn, pennknivar, rakknivar, synålar, tvål, bronsknappar, blyertspennor, byxhängslen, fiskkrokar och strumpstickor.

När Christopher Barfoth kom till Torekov 1782 hyrde han till en början in sig hos olika Torekovbor. År 1795 flyttade han till fiskaren Oluf Wara vid södra Bläsinge (tomtnummer 27 enligt skifteskartan från 1823; se bilden). Troligen bodde han där fram till 1807

varefter han flyttade till Jacob Christofferssons hus vid Fexasträdets västra del (tomtnummer 28) och bodde där fram till 1814 då han köpte fastighet nummer 109 vid Västra Strandgatan av skepparen Nils Peter Junker för 844 riksdaler riksmünt och bebodde den till sin död 1839.

Fastigheten på Västra Strandgatan bestod av en tomt om »1530 kvadratalnars rymd» och hade tre byggnader i U-form, ett envånings boningshus vid gatan, ett hushållshus ihopbyggt i rät vinkel med boningshuset och en ekonomideln ihopbyggd i vinkel med hushållsbyggnaden. Boningshuset med oljemålad stående panel mot gatan och övriga väggar »tjärade och med brunrött överstrukna» hade tak av så kallade stickor (spån), entré mot gatan med stentrappa och dubbeldörrar. Huset var inrett med förstuga, tre rum (dagligstuga, kammare och sal) samt »garderob», det vill i detta fall betyda en mindre kistkam-

Skifteskarta över Torekov 1823, utsnitt. Röda cirklar markerar Christopher Barfoths boställen, från höger kartnummer 27, nr 28 och 109. Båstads kommun. Foto John Nygren.

mare (förråd), totalt cirka 120 kvadratmeter. Dagligstugans och salens väggar var klädda med oljemålad spegelpanel till en alns höjd, däröver oljemålad väv. Huset värmdes upp med två kakelugnar.

Hushållshuset hade väggar av stående panel och var försett med halmtak. Under denna byggnad fanns en »ovälvd» (ej valvslagen) källare. Huset var inrett med kök med golv av Gotlandssten, spis, bakugn och inmurad kopparpanna för brännvinsbränning, därintill spiskammare, »saltbod» för beredning och förvaring av fisk och kött, vedbod och förråd. Ekonomidelen var en envånings träbyggnad under tak av halm. Byggnaden var inredd med ett bostadsrum, fähus, kostall och ett särskilt tillbygge, ett hemlighus. Bostadsrummet värmdes upp av en kakelugn *med simpel glasure och beslag och plan av järn framför eldstaden*. Rummet disponerades av tjänstefolk. Barfoth höll sig med två pigor och en hushållerska som hette Johanna Lundin, och som kom från Slöinge i södra Halland. Hon tjänade hos Barfoth i 39 år och avled 1836, 70 år gammal.

Lönsamma strandningar

1800-talet inleddes med en orolig period, speciellt 1808–1814 då fartygstrafiken i Öresund och Kattegatt minskade på grund av krigshandlingar, främst danskt och franskt kaperi. Därefter skedde en kraftig ökning som också innebar ett ökat antal strandningar. För perioden 1815–1830 var fler än 30 strandningar registrerade, eller drygt två om året. Vid varje strandning, skeppsbrott eller sjöfynd och varje auktion på bärgad last ryckte tullen ut för att bevaka kronans rätt. Kom lasterna utrikes ifrån skulle tull betalas och tullkontrollören kunde inkassera en del därav för egen räkning.

En strandning under denna period, som länge lät tala om sig, var den som inträffade den 8 april 1821. Då led den engelska gale-

asen Emma förd av kapten J. L. Krauter på resa mellan London och Stettin, skeppsbrott ¼ mil norr om Torekov. Bårgningen leddes av Dykeribolagets uppsyningsman, byåldermannen Samuel Wulff. Besättningen räddades. Två betrodda besiktningsmän från Torekov konstaterade i sin rapport att fartyget, som var tre år gammalt och på 128 preussiska läster, stod hårt på ett stenrev och befanns så skadat att de bedömde galeasen som vrak. Hela botten var sönderkrossad och för att bärga större delen av lasten fick däckets huggas upp. De bedömde vrakets värde till 100 riksdaler banco.

Auktion hölls i Torekov hamn på den mer eller mindre sjöskadade lasten som till stor del bestod av kaffe, kakao, risgryn, sagogryn och kryddor. Den bärgade lasten hade av en handelsman från Helsingborg värderats till 6 593 rdr banco, auktionen gav 5 009 rdr banco. Varorna delades upp i många poster och såldes under flera dagar mellan den 12 april och 8 maj 1821. Förutom några poster om hel säck såldes kaffet i 150 poster om 6 till 20 skäppor (en skäppa var i södra Sverige cirka 27 1/2 liter). Hela kaffelasten som såldes under dessa dagar var 2 000 skäppor eller 55 000 liter.

Många kända Torekovnamn fanns på köparförteckningen, såsom tullkontrollören Barfoth, änkan Martha Christina Bolin, sjökaptenerna Lars Erlandsson, August Fex och Nils Peter Graff, gästgivaren Christoffer Hultin samt sjökaptenerna Per Olsson Höök, Jöns Peter Lindbom och Samuel Wulff. Även köpmän från Båstad höll sig framme. På många håll i Torekov rostades i bakugnarna för lång tid framöver kaffe med en pikant lätt salt smak. Många för samhället exotiska varor kom tack vare det strandade godset att inlemmas i Torekovhushållen.

En annan strandning under Barfoths tid som också medförde en fläkt från sydligare nejder och lät tala om sig handlade om den danska briggen Carl som strandade en mörk

natt ute på Tången vid Väderöns nordspets och blev vrak. Besättningen och en stor del av lasten räddades och kunde föras iland i Torekov. Varorna såldes genom auktionsförfarande på hamnplan dit köpare från stora delar av södra Sverige infann sig. Det var på senhösten och fartyget som var destinerat till Köpenhamn var fullastat med julgotter däribland nötter, fikon, citroner, »påmerantzer och apellisiner». Den julen fick åtminstone barnen till de mer välbärgade Torekovborna stifta bekantskap med sydfrukt.

Lugnare tider

Som chef för tullstationen i Torekov var Christopher Barfoth en betrodd person i samhället och fick ta på sig officiella plikter. År 1813 var han tillsammans med Nicklas Beck kyrkvård och från 1820 och fram till 1839 deltog han i bystämman.

År 1820 hade Barfoth samlat så mycket i ladorna att han bestämde sig för att investera i mark och köpte en fastighet på 1/27-dels mantal (sedermera Amalienfreds mark) och behöll den till sin död 1839. Som ägare av mantalssatt jord tillhörde han därmed de tolv som ingick i bystämman och deltog i den egenskapen i förhandlingarna om laga skifte 1823. År 1824 köpte han ytterligare en fastighet med tomtnummer 110 (se kartan sid 47) av skeppare Nils Peter Junker. Den nya fastigheten gränsade till hans gamla fastighet och var bebyggd med ett mindre korsvirkeshus.

År 1821 ansåg han tiden mogen för att gå i pension. I en skrivelse till Generaltulldirektionen åberopade han vid en ålder av 61 år och efter nära 40 års tjänstetid en bräcklig hälsa och anhöll om att direktionen skulle *föreslå mig till avskeds erhållande ifrån min här i Torekov innehavda överuppsyningsmansbefattning*. Han anhöll även om att som pension få behålla sin lön. Det senare ansåg sig direktionen inte kunna villfara utan sva-

rade att pensionen skulle komma att motsvara hans lön *efter 1816 års oförbättrade stat*.

Barfoth besvarade sig i en skrivelse i augusti 1821 och ansåg att han var värd en bättre pension. Han anförde att det med ett sådant villkor skulle bli ganska svårt för honom att lämna tjänsten och påpekade i all ödmjukhet att *min svaga hälsa är en följd av min besvärliga tjänstgöring, i synnerhet under de 25 åren då jag förrättat tulljaktbevakning i en för öppna sjön i Cattegatt liggande besegling i ett distrikt av 13 mils längd*. Barfoth lyckades inte beveka direktionen.

Som efterträdare till Barfoth sökte och fick Mathias Sahlström i maj 1821 tjänsten. Han hade i två år varit extra tulluppsyningsman i Båstad och beforderades nu till överuppsyningsman i Torekov. Sahlström tillägnades 1825 bevakningskontrollörs namn och heder och flyttade 1844 till Höganäs. Under Sahlströms tid etablerades år 1822 tullstationer också i Ängelholm, Båstad och Laholm för att möta den tilltagande trafiken, såväl den legala som den illegala.

En innehållsrik bouppteckning

Under sin tid som pensionär på 1820- och 1830-talen ägnade sig Christopher Barfoth bland annat åt att ytterligare förmera en för hans stånd betydande förmögenhet som när han dog i Torekov den 22 oktober 1839 innehöll fastigheter, lösöre, andelar i fartyg och fordringar. Om detta vet vi en hel del tack vare en omfattande och mycket detaljerad bouppteckning och ett lika detaljerat testamente. Bouppteckningen upptog en behållning på 30 000 rdr banco³ och ändå hade lösöret som var synnerligen omfattande värderats mycket lågt. Det såldes på auktion i Torekov, vilken varade i flera dagar. Av bouppteckningen som traditionsenligt börjar med metallföremål framgår bland annat att Barfoth hade samlat på sig en ansevärd mängd

Barfoth kan ha uppträtt i tjänsteuniform en så kallad »Civiluniform» med mörkblå rock med krage, revärer och uppslag i samma färg, vit väst och blå byxor. Vidare hörde till uniformen förgyllda knappar, trekantig hatt, kragstövlar med sporrar eller vita silkesstrumpor och lågskor samt värja med svart balja. Ur boken, *Från kask till basker, Uniformer i Tullverket under 200 år*.

silverföremål, inalles ett hundratal. Här förekommer kaffekanna, sockerskrin, bägare, gräddsnpa, senapskanna, mängder med skedar av olika slag, bland annat 32 matskedar, punchslev, snusdosor, »armknappar» (manschettknappar) och fickur. Förteckningen omfattar 28 poster vilka tillsammans vägde 582 lod. Det motsvarar 7,72 kg eller vikten av 160 silvermatskedar. Mängden talar för att det kanske inte bara har varit fråga om ett in-

tresse för vackra silverföremål utan snarare en ren investering.

Posten »gångkläder» vittnar om att Christopher Barfoth var mån om sitt yttre och sin status i samhället. Han ägde fem frackar, en svart, en blå, en brun och två äldre blå. Möjligen kan någon av hans blå frackar ha varit en slags uniform. Redan 1802 uppträdde vissa tulltjänstemän i den civila nationaluniformen, den så kallade provinsuniformen. Enhetliga uniformer inom Tullverket infördes inte förrän 1853 då ett första uniformsreglemente fastställdes. Före mitten av 1800-talet uppträdde tullpersonalen oftast i civila kläder och legitimerade sig med en tullbricka. En annan post som pekar mot att Barfoth kan ha burit uniform vid officiella tillfällen är den som anger att det i boet fanns en uniformsvärja med gehäng och portepé (koppel och handrem). Garderoben innehöll också 14 västar, noga beskrivna till färg, randning och tygsort. Västen hade under 1700-talets senare hälft kommit att bli mansdräktens rikt dekorerade blickfång. En dräkt bestående av rock och byxor i samma tyg kunde varieras med hjälp av avvikande och vackert smyckade västar. Bouppteckningen upptog också en surtut, det vill säga en livsydd lång rock med slag och en eller två knapprader, en blå klädestulubb (lång pälsfodrad överrock) och en vargskinnspäls.

Förteckningen tog upp ett par pistoler och ett par »puffror», det vill säga mindre fickpistoler. Arsenalen omfattade även en studsare, en räfflad bössa och en fågelbössa. Det var ju en tuff samling smugglare han hade att hålla efter så nog behövde de hotas med åtminstone vapenskrammel. När han gick i pension 1821 var smugglandet i Kattegatt på uppgående och för att rycka upp moralen i kåren och stärka respekten blev den som tidigare nämnts militärt organiserad 1832, fick uniform och beväpnades med sabel, två pistoler eller studsare och ställd under krigslagarna 1835.

Av bouppteckningen framgår också att Christofer Barfoth liksom många av gatehusägarna i Torekov höll sig med husdjur: tre kor, en gris och 25 får som året om gick på bete på Hallands Väderö. Han fiskade med och hyrde ut sina 31 sillgarn och förmodligen hyrde han även ut sin fiskebåt när sillfångstperioden pågick. Förutom husgeråd och ett omfattande möblemang, fanns även vävstol och spinnrockar upptagna.

Några inventarier vittnar om Christopher Barfoths sällskapsliv, såsom »porcellaineservis», glasservis, åtta stora linnedukar med tolv servetter till vardera duk, ett spelbord för kille eller brädspel, men också punschslev och bålskål. Sannolika gäster i hans hem var några av dåtidens »höjdare» i Torekov såsom lotsåldermännen Torkel Junker, Karl Lindbom och Hans Christophersson, byåldermännen Pål Romare, Samuel Wulff och Carl Johan Johnsson samt övriga hemmansägare i byn. För den allmänna trevnaden fanns även speldosa och »fågel i bur».

Böcker på flera språk fanns i hemmet liksom kartor av olika slag. Hans marina yrke satte spår i form av kompasser, kikare av olika storlekar, barometer och sjökort. Mat- tor saknades, men han hade elva större och mindre »väggstycken» (textila väggprydnader). Han ägde också tobaksskrin och sex sjöskumspipor med silverbeslag. Tobak köptes i större partier och förvarades i en särskild tobakskista i källaren. I den senare förvarades även diverse baljor, ankare och tunnor i trä för livsmedelsförvaring samt ett badkar i trä för den egna hygien.

De största tillgångarna var – utöver fastigheter – fartygsandelar och ett stort antal fordringar huvudsakligen utgörande inteckningar i bondgårdar på Bjärehalvön. Fastigheterna var förutom tomtnummer 109 vid Västra Strandgatan, numera Christopher Barfoths gata, jordbruksfastigheten hemmanet 1/27 mantal, som han hade köpt 1820 och som

Barfoth placerade en del av sin förmögenhet i fartygsandelar som 3/32-delar i Båstadskonerten Aboeten om 56 svåra läster. Konstnär okänd. Foto Bertil Wulff.

dödsboet sålde till Johan Emanuel Romare 1839, samt en mindre hage i Halmstad. Han hade investerat i ett tiotal skonare, galeaser och jakter, alla med Bjäreanknytning såsom galeasen Helena från Olastorp i Hovs socken, skonerna Aboeten, Alliansen, Concordia och galeasen Sapho och sluparna Petrus och S:te Peter från Båstad samt galeasen Anna Catarina troligen från Torekov. Värdet av hans fartygsandelar var 1915 rdr banco vilket var nästan dubbelt mot värdet på hans fastigheter.

Barfoth, liksom flera sjökapten, bedrev som pensionär »bankrörelse» i mindre skala. Innan bankerna bildades var det den tidens rika personer som stod för kreditgivningen. Lokala banker kom först under senare hälften av 1800-talet. Båstads sparbank bildades 1859, Grevie sparbank 1875 och Västra Karups 1876.

Den Barfothska bouppteckningen tar upp 49 olika fordringar, tillsammans en ansevärd summa. Låntagarna, som fick låna till 3–4 procents ränta mot inteckning i fastighet, var huvudsakligen bönder på Bjärehalvön, men även från så långt bort som Laholm och Ängelholm. Anmärkningsvärt är att lånen endast i två fall var tagna av Torekovbor. En post utgjordes av en summa på 3 000 rdr banco som Barfoth placerat hos sin juridiska rådgiv-

vare i Helsingborg för vidare utlåning. Det sägs att sparbankerna på Bjärehalvön kom till just för att bönderna skulle komma ifrån lån från de rika sjökaptenerna som inte nöjde sig med bara ränta utan lade på en extra dusör som kallades »velighet». Ordet hade inte alls med velighet att göra. Det betydde helt enkelt villighet och dusören var en påtvingad gåva för sjökaptenernas villighet att låna ut pengar. Detta ville bönderna inte längre vara med om. Bland annat därför slöt de sig samman och satsade kapital i sparbanker utan krav på velighet.

Bland skulder upptagna i bouppteckningen lägger man märke till en av provinsialläkaren M. Wieslander på Rosenhult utanför Förslöv presenterad räkning. Det var den mycket kvalificerade medicine doktorn, professorn och mellan åren 1816 och 1836 provinsialläkaren i Ängelholm Magnus Wieslander (1779–1850), som också var Christopher Barfoths livmedikus. Vid kännedom om sin rika patients död skyndade han sig att presentera sterbhuset en läkarräkning på 1 250 rdr banco för *tidsspillan, mödor och besvär jag haft alltsedan 1806 till 29 juni 1839 dock endast specificerad för de sista 10 åren med hemställan till respektive arvtagare att lämna efter godtycke för de 23 åren den rättvisa betalning, som billighet och eftertanke fordrar*. Att arvtagarna i förstone avvisade denna skrupelfria hemställan är lätt att förstå. Man lär slutligen ha enats om 200 rdr banco.

Det generösa testamentet

Också testamentet, som skrevs den 22 april 1838, var mycket utförligt och uppdelat i 43 punkter. Christopher Barfoth skänkte först och främst till »Herrans Heliga Hus och Tempel i Torekov 6 000 rdr banco»,⁴ till skolinnrättningen i Torekov 1 200 rdr banco (plus i tillägg 300) och till hamnens och bryggans

förbättring samt till »en ny vacker flagga att nyttjas å stora flaggstången vid Näset 500 rdr banco». Till något understöd för de fattiga och behövande uti Torekov anslag han som fond 2 500 rdr banco. Tillsammans erhöll Torekov 10 500 rdr banco, det vill säga en tredjedel av dödsboet.

I Torekov lät man sy en flagga med initialerna CB i vänstra hörnet och i korsets mitt en bild av helgonet S:ta Thora. Från 1840 och fram tills 1906 års flagglag trätt i kraft hissades på hans födelsedag den 20 april och vid några andra årliga högtider denna flagga på Näset på den flaggstång som kom att kallas för Barfothastången, en åtgärd som bidrog till att bevara donatorn i tacksamt minne. Även Halmstads kyrka, trivialskola och fattigvård erhöll donationer, tillsammans 5 500 rdr banco.

Torekofs kyrka använde i främsta rummet donationen till en ny orgel och en ny predikstol. Kyrkoarkitekten Johan Adolf Hawerman fick uppdraget att rita en predikstol och en orgelfasad 1845, och orgeln stod färdig 1847. Man passade även på att utföra en del välbehövliga reparationer, vilka Torekovborna ansåg sig ha råd med nu när kyrkan hade blivit »rik». Pengarna till skolan bidrog till finansieringen av byns nya skolhus som uppfördes 1840. Donationen gjorde det årligen också möjligt för åtta barn att fritt få begagna skolundervisningen.

Torekofs skolhus tillkom 1840 med hjälp av Christopher Barfoths donation. Foto Albert Ekman.

Christopher Barfoth hade inga bröstaringar, men till flera avlägsna släktingar och gudbarn utgick vissa angivna legat (tillgångar), bland annat hans jordegendom i Halmstad. På grund av svårigheter att spåra och nå alla testamentstagare lät testamentsexekutorn Mathias Sahlström, hans efterträdare som överuppsyningsman i Torekov, offentliggöra testamentet genom annonsering i tidningar och registrera det i Bjäre härads domsaga, vilket gjort att det är tillgängligt än i dag.

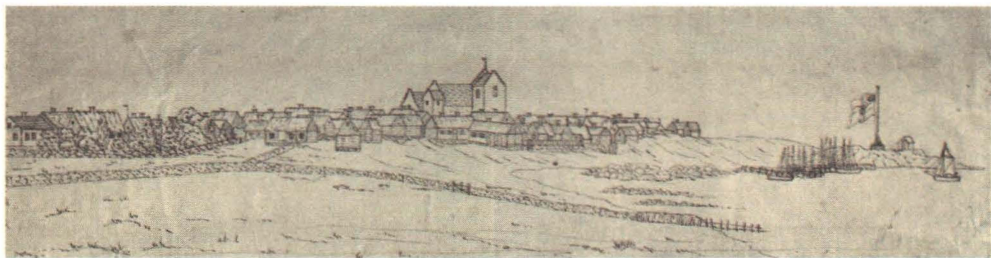
Till ett stort antal personer i Torekov skänkte han gåvor, till somliga på grund av vänskap eller att han stod i tacksamhetsskuld till dem, till andra på grund av att de råkat i fattigdom och var behövande. Legaten bestod av pengar eller inventarier från hans rika lösöre. Så till exempel fick prästen och klockaren i så kallad likstol (ersättning) 200 rdr banco, vilket var mycket mer än en årslön i det magra pastoratet. Han kom också ihåg *de fruntimmer som biträda vid mitt Likkläd-sel*. De tackades med vardera en silvermat-sked, och prestaverna⁵ vid begravningen fick var sin silverförläggssked. *De som tillhanda-går vid likbegängelsen, vare sig min hushål-lerska, piga eller någon annan, liksom de vilka ringa och gräva, bekommer var och en fem rdr banco, som genast tillställes dem*. Barfoths tjänstefolk under hans tid i Torekov, ett tiotal personer, uppmärksammades med penninggåvor.

Bland de många personliga legaten kan man särskilt lägga märke till det till Petronella Göthe. Hon hade varit gift med husaren Bengt Göthe som avlidit några år tidigare. De hade bott på Barfoths hemmans utmark och tjänat honom troget under tolv år. Ett annat legat var till Nils Peter Junker, *nu stadd i mycken fattigdom och stort elände*. Han hade enligt släktkrönikan tjänat stora pengar under kontinentalsystemets dagar som kofferdikapten i holländsk tjänst, men förlösat

dem. Det var av denne Nils Peter Junker som Barfoth köpte fastigheterna med tomtnumren 109 och 110 vid Västra Strandgatan.

Även Junkers syster Ingrid Catharina Petersson hade det eländigt. Hon var gift med kofferdikaptenen Fredrik Petersson, som så sent som 1820 fört skeppet *Årbarheten* om 150 svåra läster, och räknats till de stora kaptenerna i Torekov. Om det var av liknande orsaker som för svågern han hade råkat i misär eller om orsaken var att han under kontinentalblockaden hade fått sitt fartyg med last beslagttaget är oklart. Den ekonomiska situationen för familjen var synnerligen besvärande och förbättrades inte av att två söner omkommit till sjöss och två döttrar var som man uttryckte det på den tiden: *fåniga och därför inga lämpliga giftermålsobjekt*. De fick dra sig fram med ströjobb som tjänarinnor i olika hem. Den yngsta av dem, Lovisa, som av den föga hänsynsfulla folkhurmorn fick tillnamnet Rask, framlevde sina sista 36 år på fattighuset och dog 1911.

Ett elände av annat slag hade den också ihågkomna änkan Greta Bäck, född Norman, råkat ut för. Maken, fiskaren Nils Bäck, hade förgripit sig på deras gemensamma dotter. Byåldermannen Samuel Wulff hade med vånda uppfyllt sin skyldighet att till kronolänsman Tiljander anmäla att *ett oangenämt röckte är utspridt uti samhället här i Torekov att fiskaren Nils P. Beck hafver skullat lägradt sin doter*. Byåldermannen uppmanade kronolänsmannen att skyndsamt komma till Torekov och göra en utredning vilken ledde till att Nils Bäck och hans dotter häktades. Enligt domboken dömdes 1822 Nils Petter Bäck och hans dotter Catharina att halshuggas, *sig själv till straff och androm till varnagel*, för blodskam. För Nils Bäckes del tycks straffet ha förvandlats till fästning, och han avled 1837 i fängelset. Dottern överfördes till spinnhuset i Kristianstad där hon födde barnet, vilket omedelbart dödades. Hon av-

Torekov från norr. Teckning av Per W Cedergren 1847. Bilden från ATA:s arkiv.

tjänade sedan en tids frihetsstraff på kronospinnhuset i Norrköping, men frigavs 1827 och återvände till Torekov. Modern Greta ägde Torekovbornas sympatier och dottern omnämndes efter återkomsten allmänt som »Greta Bäckes Catharina».

Det fanns slutligen en anteckning i testamentet med följande lydelse: *Anhålles vänligen, att någon god vän täcktes besörja, att en vacker gravsten för mina efterlämnade medel anskaffas och lägges över min grav med inskrift innefattande mitt namn och stånd, min födelse- och dödsdag.* Tacksamma ombesörjare tillade: *omtänksam välgörenhet blef grundstenen till hans varaktiga minnesvård i tacksamma hjertan.* Stenen, eller rättare sagt hällen av sandsten med blommor av vit marmor i hörnen och förgylld inhuggen text, har måtten 75x140 centimeter.

Han fick troligen sin gravplats intill kyrkan bland övriga hemmansägare. Gravhällen räddades vid den stora branden 1858 och murades först in i den Hawermanska kyrkan 1862 för att 1953 flyttas till vapenhuset i den nuvarande kyrkan. Inom parentes sagt fanns det nog mer än en Torekovskeppare som inte helt uppskattade hans yrkesnit och generösa testamente. De hade i vissa fall dyrt fått bidra till hans förmögenhet.

I Torekov kvarstående minnesmärken efter tullkontrollören Christofer Barfoth är främst ovannämnda gravhäll, det gamla skolhuset vid Storgatan, flaggstången på Näset och ga-

tan där han bodde en tid och som fått låna hans namn. Tillsammans ger de honom den honnör han väl förtjänar.

Summary

The history of coastal guards and the taxation of customs duties is long. In Sweden customs duties go back to the end of the 12th century in connection with trade on Gotland. Its main object was to provide the Crown with revenue, but also to protect domestic trade and industry. As early as the 1630's the chancellor Axel Oxenstierna took measures to improve the efficiency of taxation on commodities and the collection of the custom duties. One of those measures was the regulation of foreign trade by the creation of staple trading ports. This meant that the stream of commodities was concentrated to a limited number of towns, thus facilitating the control and administration. A mercantilistic policy dominated politics throughout the 18th century with the aim of aiding domestic industry and crafts. This resulted in massive regulations of trade. Public decrees forbade the import of a huge number of commodities which led to ever increasing demands on the administration of customs authorities whose responsibility it was to guard the frontiers and prevent illegal imports and exports of commodities.

The development within the customs de-

partment and especially the coastal guards was slow while smuggling flourished as a result of all the trading obstructions. The customs controls were insufficient, lacking resources, efficiency and co-ordination. The coastal guards "strandridare" (beach riders) whose responsibility was to guard all the Swedish coasts, did not amount to more than 30 men, ten of which were placed in Scania, with three men stationed in Helsingborg and two in Halmstad. The marine customs house in Helsingborg had to supervise the whole coastline between Råå and Båstad on revenue vessels and "strandridare" who were stationed in Helsingborg and Torekov.

In 1782 Christopher Barfoth was appointed as commander of the revenue cutter stationed at Torekov. He proved to be a very capable person and in 1806 he became the commanding officer of the customhouse in Torekov. Thanks to very generous regulations concerning rights to a share of the fines for smuggling and the value of confiscated goods and custom tariffs on commodities salvaged from shipwrecks, Barfoth managed to amass a considerable fortune. At the time of his death in 1839 he owned a number of properties, shares in several ships and claims on a number of debts. In his generous will he donated his whole fortune to public institutions such as the church in Torekov, the harbor, the school and to the relief of the poor. Some money was also donated to private persons in straitened circumstances and to those to whom he owed a debt of gratitude.

Noter

¹ Ur Halmstads Sjö tullrättsprotokoll den 25 oktober 1785. *Angående Tulljaktens förolyckande vid Skepparkroken den 26 sistl. September 1785.* Christopher Barfoths språk är något moderniserat av Gunnar Bergström.

² 1 oxhuvud=drygt 200 liter, 1 pipa=2 oxhuvud.

³ Motsvarar cirka 3,5 miljoner kronor i 2018 års penningvärde.

⁴ 1840-talets rdr banco bör multipliceras med 118 för att jämföras med 2018 års penningvärde.

⁵ Marskalkar som gick främst i begravningsståg bärande en florbehängd stav.

Källor

Tryckta källor

- Bengtsson, Rickard. 1990. *Ombytt roller, Om Malmö-tullare som luredrejdare och tullförnillare 1658–1850.* GRYPs Elborg, Malmö fornminnesförening, 1990.
- Berggren, Jan. 2002. *Från kask till basker, Uniformer i Tullverket under 200 år,* Västerås 2002.
- Bergström, Gunnar. 1958. *Stora Sjötullen och Lilla Sjötullen,* Lund 1958.
- Bergström, Gunnar. 1959. *Torekovs kyrka 1658–1858,* Stockholm 1959.
- Bergström, Gunnar. 1960. *Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1960,* Christopher Barfoth, Halmstad 1960.
- Bergström Gunnar och Bo »Tullförvaltarna i Helsingborg 1658–1900. I. Tiden 1658–1796» Särtryck ur Kring Kärnan IX, Helsingborgs museums publikation. Helsingborg 1968–1969 s 219.
- Bergström Gunnar och Bo »Tullförvaltarna i Helsingborg 1658–1900.» särtryck ur Kring Kärnan X Helsingborgs Museums publikation 1969–1970 s 74.
- Förordning til förekommande af Luredrejdari och Tullförnillning, given 1799*
- Förslag till lag om straff för varusmuggling m. m. : betänkande / avgivet 1959*
- Hallenberg, Mats. *Kampen om det allmånas bästa,* National Academies Press (NAP), Lund 2018.
- Hilding, J.F.H. *Ny lagstiftning mot olovlig varuinförsel,* Svensk Juristtidning 1923.
- Jungefors, Stig, *Luredrejdari och tullförnillning.* Svensk juristtidning, 1960
- Kvarnström, Staffan, Olsson, Åke, *Kustbevakningen – från tullare till egen myndighet,* Argus 1996 (10), s. 39–71
- Linnarsson, Magnus. 2017. *Problemet med vinster,* NAP, Lund
- Monthan, Olof, *En studie om tullyrkestilar förr och »i tiden».*
- Mölleryd, Anders,W. 1983. *Mölle – Kullen genom tiderna,* del VI, Stockholm.
- Tull-stadga, utfärdad 1860
- Wulff, Bertil. 2007. *Välsignad kust,* Bjäre Hembygdsförenings årsbok 2007.

Otryckta källor

ATA:s arkiv

»Mikaelidagen 1847», teckning visande Torekov, troli-gen av Pehr Vilhelm Cedergren, utsnitt

Lunds landsarkiv

Bergström, Bo, *Bo och Gunnar Bergströms arkiv*, koncept till artiklar om C. Barfoth, Christopher Barfoths bouppteckning

Riksarkivet

Generaltullarrendesocieteten, Kansli/Huvudarkiv, Skrivelser, E10, Volym 63

In- och utflyttningslängder, Torekov

Mantalslängder och husförhörlängder, Torekov

Äldre centrala tullarkiv, Överdirektören vid Sjötullen.

Kansli/Huvudark, E inkomna handlingar, Personella berättelser

<https://sok.riksarkivet.se/brandforsakringar>

<https://svjt.se/svjt/1960/305>, Stig Jungefors

<https://tidningar.kb.se/> sökord: Barfoth testamente 1840

SMTM

Sveriges Skeppslista 1839.

BILAGA

Tulltjänstetitlar och uniformer

Äldre tjänstetitlar inom Tullverkets kustbevakning och motsvarande titlar vid militärt organiserade tullstationer efter 1832.

Överuppsyningsman

Jaktlöjtnant

Jaktuppsyningsman

Strandridare

Jaktbåtsman

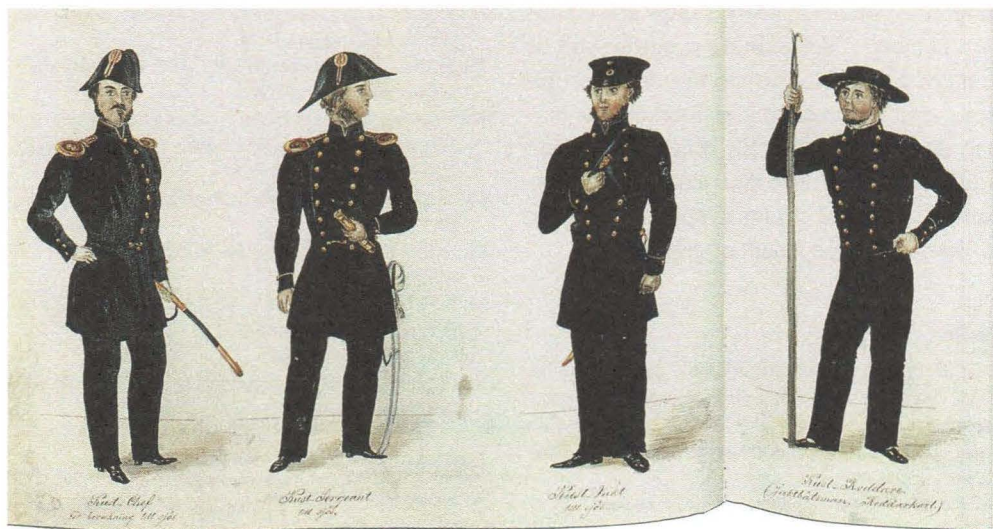
Kustchef

Kustsergeant

Kustvakt

Kustuppsyningsman

Kustroddare

Uniform för tullverkets kustbevakningspersonal, modell 1856.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare.

Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund, 0705-12 58 73, gert_jeppsson@hotmail.com

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <https://tidskriftenale.nu/>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2020, 250 kronor, kan insättas på plusgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Frågor rörande medlemskap, adressändring m.m.

Elisabeth Reuterswärd, elisabeth.reutersward@gmail.com

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas på Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund eller hos redaktören. Pris 60 kr per häfte.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Författare av uppsatser publicerade i ALE erhåller fr.o.m. 2019 års utgåvor:

5 stycken häften av respektive nummer på papper.

1 stycken »digitalt särtryck» i form av en PDF-fil med bokmärken att fritt distribuera per E-post etc.

Föreningens styrelse:

Universitetslektor Björn Magnusson
StaaF, Lund, ordf.

F. museichef Göran Larsson, Lund, v.ordf.

Fil.dr Bodil Persson, Lund, sekr.

VD Anders Persson, Lund, v.sekr.

Fil.dr Elisabeth Reuterswärd, Lund,
skattmästare

Universitetslektor Gert Jeppsson, Lund,
redaktör

Professor Lars Berggren, Lund

Fil.dr Solveig Fagerlund, Viken

Professor Tomas Germundsson, Lund

1:e antikvarie Mikael Henriksson, Ronneby

Antikvarie Anders Håkansson, Halmstad

Landsarkivarie Göran Kristiansson, Lund

Fil.dr Johan Lundin, Malmö

Kulturmiljödirektör Mats Riddersporre,
Malmö

Kanslichef Pia Sander, Lund

Professor Sten Skansjö, Lund

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

KENTH HANSEN

1500-talets Lund ur ett nytt perspektiv

1

LARS LARSSON

Mer än 40 år, tre försök och ett nästan helt 2800-årigt kvinnohuvud

22

ASGER WIENBERG

Allmogens kultur betraktad genom bomärken
– exemplet Väby i Blekinge

26

BERTIL WULFF

Tullcontrolleuren Christopher Barfoth

37

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-run – i
runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i
Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm.